

HORSTIGMAT

– EN BESTÄNDIGT
FÖRÄNDERLIG
HISTORIA

et är en mångsidig och bitvis motsägelsefull bild vi får av både handeln med kön, av horstigmat och av sambanden däremellan i 1700-talets Stockholm om vi undersöker det förflutna med utgångspunkt i Lena Cajsa Bohmans historia. Handeln ägde rum överallt och samtidigt inte på någon särskild plats, den innefattade en olaglig handling men saknade egentlig brottsrubricering. Lagstiftningen rörande utomäktenskaplig sexualitet var hård, på samma gång som många kvinnor precis som Lena Cajsa Bohman och Lovisa von Plat klarade sig undan domar under ett helt liv, trots att deras illegala handel kunde vara både känd och erkänd. Pengars inblandning saknade juridisk betydelse, men en outtalad förväntan på att kvinnan skulle »värdera sin dygd» kunde tolkas bokstavligt. Tiden var strängt religiös, och samtidigt påtagligt präglad av sinnlighet och grovkornig humor. Kvinnor i handeln kunde uppnå både tveggad ryktbarhet och rikedom, men släpades i metaforisk smuts i skändliga visor. Alla kvinnor, hög som låg, riskerade att angripas med horstigmat, som samtidigt var genomkorsat av andra hierarkiska samhällsordningar. Hårdast drabbades de kvinnor som befann sig längst ner på samhällsstegen – men också kvinnor ur de arma och eländas led

kunde höljäs i siden och smycken genom det imaginära maskhål i ståndssamhällets sociala ordning som handeln med sex i sällsynta fall erbjöd. Samtidigt tycks kvinnor från högre sociala strata också ha använt sitt erotiska kapital för överlevnad i ett samhälle där få andra vägar till försörjning stod öppna för en kvinna – kanske i synnerhet inom aristokratin. Och trots en rigid juridisk hållning och en stark social kontroll var gränserna mer glidande, mer öppna och genomsläppliga än vad de senare skulle komma att bli.

Det fanns en påfallande diskrepans mellan lag, rättspraxis och pöbelns dom i 1700-talets strängt religiösa stad – en stad där borgardottern Lena Cajsa Bohman kunde erkänna umgänge med kopplerskan Lovisa von Plat och en rad illegitima sexuella förbindelser, men klara sig undan straff och snart gifta in sig i aristokratin.

Horan enligt samhället

Horstigmat är en samhällelig och kulturell överenskommelse om att horan är en föraktlig varelse.²⁷⁴ Verktygen som upprätthåller det spänner från lagar och förordningar mot lösa kvinnor, myndighetsutövning och institutionaliserade särskiljande praktiker, till hot och våld, rykten, beskyllningar, utpekanden, förolämpningar, misstro och blickar.

Horstigmat verkade i 1700-talets stad på alla nivåer i samhället, från lagstiftning och rättspraxis ner till relationer mellan grannar och arbetskamrater och ända in i förhållandet mellan enskilda kvinnor och män, föräldrar och barn – och till kvinnors syn på sig själva och de band de lade på sina rörelser och röster. Stigmat reproducerades genom ett antal mer eller mindre subtila eller brutala mekanismer, mer eller mindre officiellt sanktionerade: från viskningar och skvaller till öppet förakt, särskilda regelverk, skamstraff och våld.

I det följande ska vi undersöka hur horstigmat upprätthölls genom några skilda praktiker på både samhällelig och social nivå. Vi börjar med ett besök på den plats som mer än andra har förknippats med 1700-talets hora.

Utblick över Långholmen och spinnhuset från Södra malmen av Elias Martin, 1787.

På spinnhuset

Stockholms spinnhus låg sedan 1722 på Långholmen, en långsmal grön ö i stadens södra utkant. Där skulle vanartiga män och kvinnor genom tukt, gudsfruktan och hårt arbete danas till samhällsnytt.

Vardagen för spinnhushjonen var slitsam. Vid fyra på morgonen ringde klockorna till väckning. Från fem skulle alla vara i arbete, och så fortsatte det fram till mellan sju och nio på kvällen. Det gällde att fylla sin kvot av spunnet garn eller skrubbad ull. För hjon som bröt mot ordningen väntade ytterligare straff. Delikventer fick gå mellan två och åtta dagar med klumpen: en massiv träkloss i en boja kring foten. Karbasen – en tjock läderpiska – användes till kroppsbestraffning. Skamstraff förekom också. Hjon piskades att dansa kring brunnen med bakbundna händer, för att väcka löje hos medfångarna.

Liknande anläggningar fanns bland annat i Holland, Tyskland och England. Merkantilismens nyttotänkande genomsyrade verksamheten. Tråd och garn som framställdes såldes till yllefabriker och till försvaret. Klädesfabrikerna växte snabbt i Stockholm, behovet att ullgarn var stort. Den billiga arbetskraften skulle gynna inhemska textilmanufakturer och minska behovet av importerat tyg.

Spinnhuset drevs talande nog av kommerskollegium – ett ämbetsverk med ansvar för handel, industri och sjöfart. I skrivelser till

Den 11 maj 1771 skrev kommerskollegium till Kungl. Maj:t om spinnhusets levnadsvillkor. Med fri kost och logi, sjukvård, tvätt, kläder och mediciner ansåg kollegiet att arrestanterna hade det för bra. Garnmängderna uppgick trots det till knappt hälften av vad fria spinnerskor åstadkom. I stället, föreslog kommerskollegiet, borde fångarna få samma lön som fria spinnerskor, och sedan betala för mat, kläder och tvätt. I samlingarna på Stadsmuseet i Stockholm finns särskilda spinnhuspolletter i form av papperssedlar. Troligen var de tänkta att användas i stället för pengar i utbyte mot varor. Det är oklart om de någonsin togs i bruk.

Kungl. Maj:t framstår spinnhuset som en mönsteranstalt. Barnen fick gå i skola. Gudstjänster ägde rum. Aftonbönen förrättades av klockaren och skolmästaren, som också undervisade hjonen i kristendom. Kommerskollegiet ansåg till och med att hjonen hade det lite för bra.

Spinnhuset var således straffinrättning, korrekptionsanstalt och vinstdrivande företag på en och samma gång. Ändå var inrättningens usla ekonomi ett återkommande bekymmer. När spinnhuset var helt utbyggt fanns 250 platser. De var aldrig fullt besatta, trots att stadens uppsyningsmän – de fruktade och hånade paltarna – ständigt uppmanades att gripa fler arbetsföra lösdrivare.

Spinnhuset gick oftast back. Bortarrenderande av hela verksamheten eller entreprenadssystem i olika former prövades. År 1761 skrev nya arrendatorer kontrakt om att ta emot stadens tukthusfångar: 28 kvinnor, varav 13 var livstidsfångar. Några år senare fördes de från spinnhuset till salpetersjuderiet på Kungsholmen. Sverige hade vid tiden gott om salpetersjuderier. Krut behövdes till krigen.

J E Echenreick arrenderade under en tid det stora salpetersjuderiet som låg mitt emot Långholmen. Fångarnas villkor där var rent överjävlige. I ett brev till Kungl. Maj:t i oktober 1772 klagade kvinnorna över sin nöd: svälten drev dem att tugga grus, aska, ben och sina egna fingrar, de sov på bräder och gick klädda i sönderfrätta trasor eller saknade helt kläder att skyla sig med.²⁷⁵

Ambitionen att förse fabrikerna med billig arbetskraft och samtidigt omdana hjonen till samhällsdugliga stockholmare kom gång efter annan på skam. Ett problem var det klientel som hamnade på spinnhuset. När det varit i gång i 15 år kunde inspektören urskilja fem kategorier: lösa kvinnspersoner som rymt från sin tjänst, gamla tiggare, soldat- och båtsmansbarn som tiggat på gatorna, åldrade husturer som förslösat sin egendom, stulit, slagits och horat, och slutligen kvinnor som fått kroppsstraff för grövre brott. Spinnhuset, menade kommersrådet Anders Lissander, hade förvandlats från en arbetsinrättning till ett lasarett och fattighus.

Ett anmärkningsvärt förhållande är avsaknaden av flickor som Lena Cajsa Bohman bland spinnhushjonen. Över huvud taget utgjorde kvinnor som gjort sig skyldiga till vad vi skulle kalla prostitution en minoritet. Enligt en förteckning över arrestanter från 23 mars 1780 var 136 kvinnor och 28 män insatta på spinnhuset. 56 var dömda för snatteri, 25 för barnamord, 21 kvinnor hade rymt från fabriker, 19 satt inspärrade för vanart och tiggeri, 11 för uppstudsighet och lättja. Endast 10 satt på spinnhuset som straff för liderlighet och horeri. Siffrorna är jämförbara med statistik från spinnhuset i Amsterdam vid samma tid. Trots det har spinnhusen av både eftervärld och samtid kommit att förknippas med prostitution. Kanske är det en förklaring till den mystik som omsvävade spinnhuset, och den nyfikenhet det väckte.

Sent på kvällen den 10 mars 1725 bultade major Schultz på spinnhusets portar. Med sig hade han en hel hop officerare. När vakten vägrade öppna överföll de honom och bröt sig in. Ingen, menade Schultz, borde nekas rätten att få komma in på spinnhuset och se »hur där står till».

I 1600- och 1700-talens Amsterdam var spinnhuset ett spektakel bland andra turistattraktioner. Historikern Lotte van de Pol skriver om turisternas ofta framförda besvikelse över besöken i boken *The burgher and the whore*. Kanske hade de väntat sig unga, oanständiga flickor med lockande blickar och manér. I stället möttes de av syfilisanfrätta gummor. Det var vanligt att besökarna kastade glåpord och spottade på spinnhushjonen. I synnerhet under 1600-talet tycks det ha uppfattats som en del av straffet, detta återkommande schavotterande av fångarna. Under 1700-talet började besökarnas beredvillighet att spä på arrestanternas vanära att avta och i stället långsamt bytas mot medkänsla och upprördhet över spinnhusets usla förhållanden.

Stockholms spinnhus fick besök också av den vittbereste sydamerikanske diplomaten och frihetkämpen Francisco de Miranda under hans vistelse i Stockholm. Den 18 oktober 1787 kom han till Långholmen i sällskap med konstnären Elias Martin, med båt framförd av två kvinnor som »rodde som djävarlar». Rundvandringen gav ett intryck av misär och oordning.

Då vi gingo förbi, pekade vår följeslagare på en flicka på 15 år, vilken hade tyckt om handjur, och jag märkte att hon skämdes, och för att hon icke skulle lida detta för min skull, gav jag henne några småslantar, vilket livade upp henne, inte så mycket slanten som sådan, utan för att hon på detta sätt fick veta att jag inte föraktade henne.²⁷⁶

Tillfälle att lagligen betrakta hjonen erbjöds i Stockholm på söndagarna, då allmänheten fick delta i gudstjänsterna i spinnhusets kyrksal. Gudstjänsterna var välbesökta, även av långväga gäster. Årstafrun Märta Helena Reenstierna sågs ofta i spinnhuskyrkan. Besökarna fick sitta rakt framför koret. Spinnhushjonen hade en egen ingång via en trappa upp till en läktare snett framför koret. Där måste de ha varit tämligen synliga för övriga besökare, som ostört och under sken av fullkomlig gudfruktighet kunde betrakta stadens tiggare, tjuvar och horor.

Andra besökare drevs av reformiver. Den brittiske filantropen John Howard bevistade i juli 1781 Stockholm och spinnhuset. Han fann sjukliga gossar, motbjudande rum och skörbjugg, och en inspektör som tjänade oproportionerligt mycket. Besöket stärkte Howard i övertygelsen att arbetsinrättningar inte borde anförtros människor som hade ekonomisk vinning av att driva dem.

Arrestanternas ohälsa var över huvud taget ett återkommande bekymmer. Näringsbrist i kombination med tungt arbete och trängsel i rum som var både smutsiga, dragiga och fuktiga skapade grogrund för smittor. När epidemier grasserade drabbades spinnhushjonen särskilt hårt. Delirium, kvartanfeber eller fjärdedagsfrossan nämndes av föreståndaren Levijn som återkommande plågoris. Könssjukdomar var också vanliga. Till dessa gissel kom spinnhusets vaktmästare, som hade rykte om sig att vara grymma. I synnerhet en Petter Pettersson fruktades av hjonen. Den 5 september 1781 »slog han döden» på spinnhushjonet Lovisa Löhman.

Lovisa Löhmans död

Klockan fyra på morgonen en höstdag 1781 hade Pettersson börjat slå våldsamt omkring sig med karbasen i sovsalen.²⁷⁷ Hjonet Stina Lena Severin kunde vittna om hur Lovisa Löhman, som sov nästan naken, träffades illa av slängarna. Löhman hade en svag kroppsbyggnad och ansågs vara något enfaldig. Hon hade blivit liggande i häftiga plågor och sade att Pettersson hade »slagit döden på henne». Under dödskampen med spasmer och konvulsioner höll Kummelin (som troligen var Petterssons vaktmästarkollega Kumlin) henne i handen och han kunde vittna om att Lovisa Löhman gick i döden med ett ohyggligt vrål och fradga kring munnen. Kvinnan Rydberg hade tvättat Lovisa Löhmans döda kropp. Hon och de andra kvinnorna som var närvarande fann under likets ena bröst en lång rödblå strimma efter karbasen.²⁷⁸

Pettersson dömdes till 14 dagar på vatten och bröd och en varning. Snart var han tillbaka i tjänst. I oktober 1784 meddelades kommerskollegiet att Pettersson ofta kraftfullt och utan anledning slagit fångarna. När främlingar besökt inrättningen hade han också målande berättat om de intagnas brott. Dessutom hade han använt hjonen till hushållsgöromål för egen del, och både sålt brännvin till arresteranter och lurat av dem maten.

Spinnhusets klockare Diedric Johan Trundman var också han en oförbätterlig suput och förmodligen en välbekant karaktär i staden. En fiktiv version av Trundman var för övrigt också upptagen som slarvig och supig klockare i Carl Michael Bellmans fabulerade *Bacchi orden*. Medlemskravet var att man minst två gånger setts ligga stupfull i rännstenen.

[...]

Ack, himmel, mord och brand,
där ligger Trundman full med byxorna i hand ...

Hej Trundman, res dig opp!

Den fyllhund är ej vaken.

Fullt flygande alarm! Var har du ordensstaken?

[...] ²⁷⁹

Brutala vaktmästare och benhårda villkor till trots: det var ingen smal sak att dana den brokiga hopen spinnhushjon till gudfruktiga medborgare. De söp sig fulla på insmugglat brännvin, stal från varandra, tiggde av besökare, stöjade under gudstjänsterna och uppträdde vanvördigt mot spinnhusets överhet. Arbetsvägran, trätor, slagsmål – till och med mord förekom.

Rymningar hörde till de vanligare förseelserna. När spinnhuset var nytt gjordes inte mycket för att försöka förhindra vare sig rymningar eller annan oordning. I januari 1727 redovisade spinnhuset 65 förrymda fångar sedan öppnandet 1724. Inför kommerskollegiet vittnade föreståndaren Michel Grubb om de nyintagna hjonens sturskhet. Några av dem hade rätt upp och ner förklarat att varken vaktmästaren eller någon annan kunde hålla dem kvar; de skulle slå ner allesammans och gå därifrån närhelst de önskade. Hjonen hade försökt krypa ut genom fönstergluggarna. Kommerskollegiet kontrade med att förse gluggarna med järngaller. Trots det avvek inte mindre än sju arrestanter under en natt 1792 genom att bryta sig genom fönstergallren. Ofta låg rena tillfälligheter bakom rymningar. Andra gånger krävdes planering och samarbete.

Maria Asklings list

Mitt i smällkalla vintern, den 31 december 1784, rymde Maria Olofsdotter Askling från Långholmen.²⁸⁰ Flykten hade hon planerat länge tillsammans med flera andra spinnhuskvinnor. Nyman, som kunde skriva, hade förfalskat orlovssedlar. Nya kläder hade Askling bytt till sig av en hustru Lindmark. Vaktkarlen Peter Eklund, som drogs med frossfeber, släppte ut Askling genom norra porten. Efter bara två nätter hos hustimmermannen Lindman hade hennes egen morbror hittat Askling och fört henne tillbaka. Den rättegång som följde berättar om spinnhusets hårda villkor och den konkurrens, de pakter och det hat spinnhuset gav upphov till både mellan arrestanterna och i relationen till vaktmästare och vakter.

Rymningen tycks också ha fått ett fruktansvärt efterspel. I februari 1785 mördades den ofärdiga flickan Stina Ljunggren på spinnhuset av arrestanterna Maria Förman och Maria Askling.²⁸¹ Samme brutale vaktmästare Pettersson som 1781 misshandlat arrestanten Lovisa Löhman så svårt att hon avled tycks indirekt ha varit inblandad även i detta sorgliga dödsfall. En skrivelse till kommerskollegiet talar om hur han varit upphov till det missnöje som gett spinnerskorna Förman och Askling anledning att mörda flickan Ljunggren.

Historier med lyckliga slut lyser med sin frånvaro på spinnhuset. De kvinnoöden som skymtar fram i protokollen är förbundna med dryckenskap, nöd och förnedring, våld och död. Ändå finns här, vid vanärans och uselhetens utpost, spår av uppror. I de oupphörliga rymningarna kan man läsa frihetslängtan och hopp. Kärlek kunde spira i arbetsinrättningens magra jordmån. Kamratskap och pakter, om än aldrig så förgängliga och sköra, kunde uppstå.

Maria Munters sorg

Maria Elisabeth Ingervallsdotter Munter hade av Norra förstadens kämnärsrätt blivit dömd till spinnhuset för att hon saknade försörjning.²⁸² Där hade hon, enligt egen utsago utan orsak, med en stor karbas misshandlats så illa av vaktmästaren att det barn hon bar på efter åtta dagar under stor värk och vedermöda framfötts. Den lille gossen var död. Vaktmästaren och inspektören bar skulden, menade Munter. Vaktmästaren hävdade att Munter hade varit uppstudsigt mot inspektören Levijn med »otidiga ord och utlåtelse». På inspektörens befallning hade vaktmästaren då gett Munter några slängar av en karbas – men han hade inte vetat att hon var havande. Levijn påtalade i sin tur att Munter redan suttit två gånger på spinnhuset och nu för tredje gången var dömd såsom lös och ledig. Sannolikt påverkade det hennes trovärdighet inför rätten.

Ett spinnhusstraff tycks ha förstärkt horstigmat för den dömda. »Spinnerska» kunde ibland fungera närmast som en synonym till hora. Enligt historikern Lotte van de Pol innebar det i Amsterdam

ett kraftigare smädande att bli kallad »spinnhushora» än bara hora. Spinnhus signalerade den lägsta nivån i den hierarki som även samhällets marginaler omfattar.

En morgon när Levijn varit i källaren för att dela ut mat till middagen hade Munter kommit ner och begärt att han skulle återlämna till henne en mössa med guldspets som hade lämnats till Kungliga slottsrätten. Han hade svarat att det kunde dröja, varpå Munter menade att om hon inte fick sin mössa tillbaka skulle hon aldrig göra gott igen. Levijn kommenderade då vaktmästaren att tukta henne med karbasen i förstugan. Först efter något slag hade Munter sagt att hon var havande, varpå inspektören tyckt att det räckte med stryk.

Munter berättade en annan historia. Hon hade bett om hjälp att komma inför Kungliga slottsrätten, så att hon på grund av sitt svaga tillstånd kunde göra sig fri från arbete. Inspektören hade då hotat att slå armar och ben av henne. Sedan hade Levijn beordrat vaktmästare Söderberg att prygla henne med karbasen, trots att hon sagt att hon var med barn. Några av de närvarande hade bett honom hålla upp med misshandeln – men inspektören menade att hon inte fått nog.

Rättegången kom att fortgå i flera dagar. En hel rad med vittnen kallades: stadsfältskären, arbetsfolk på spinnhuset och andra hjon. Spinnhushjonen fick inte vittna under ed. Deras berättelser vägde lättare, men några fick ändå ge sina versioner. Så berättade till exempel livstidsarrestanten Maria Andersdotter Lund, som hjälpt Munter vid förlossningen, att barnet hon drog ut hade en blå strimma över högra ögat och en likadan strimma tvärs över magen. Barnet hade också tecken till naglar, såsom en tunn hinna; det kunde inte vara mer än veckor kvar till dess rätta födelse, menade Lund.

Maria Elisabeth Ingervallsdotter Munter fick inte rätt mot spinnhusets inspektör. Hon räknades till samhällets lägsta nivå. Hon befann sig för tredje gången på spinnhuset, hon blev pryglad och ständigt påmind om sin uselhet och hade förlorat ett barn. Ändå vågade hon dra spinnhusinspektören Levijn inför rätta, en respekterad sam-

hällsmedborgare, en man med stor makt över hennes liv. Även här, bland de mest föraktade »nattlöperskorna» på samhällets botten, fanns sturskt motstånd och strategier för att behålla någon sorts värdighet. Samtidigt var det mycket tillfälliga maktförskjutningar. Solidaritet och kamratskap framstår som sällsynta och sköra företeelser på en plats som spinnhuset.

Spinnhuset var armodets och förnedringens utpost, där kvinnor utan laga försvar eller beskydd av en eller flera män riskerade att hamna. Mot dem användes av samhället institutionaliserade sanktioner. Horstigmat var norm, manifesterat i skamstraff och upprepade fysiska tillrättavisningar. Trots det rymde kvinnliga spinnhushjon ideligen och dristade sig till att vara upproriska mot spinnhusledningen. Spinnhuset institutionaliserade horstigmat och fäste ett ovedersägligt särmärke vid de kvinnor som dömts för hor eller liderligt leverne. Men det stora flertalet kvinnor i handeln med sexuella tjänster i 1700-talets Stockholm hamnade aldrig på spinnhuset. Horstigmat kunde drabba även dem med full kraft.

Horan enligt pöbeln och mannen på gatan

Borgardottern Lena Cajsa Bohman, som vid 17 års ålder 1747 erkände en rad illegala möten med män dirigerade av kopplerskan Lovisa von Plat, klarade sig undan spinnhusstraff, och hon bodde kvar i sitt föräldrahem tills hon ett par år senare gifte sig med en adelsman.

Vi kan inte veta mycket om Lena Cajsas egna bevekelsegrunder för sina livsval. Rättegångarna kring hennes person ochandel visar i alla händelser att det var fullt möjligt för en flicka också från »goda förhållanden» att trots ett vanhedrat rykte och välkända snedskär i stadens moraliska utmarker gifta sig uppåt i samhällshierarkierna. Trots flera rättegångar och bekännelser om åtskilliga lönskalägen hade av allt att döma såväl kämnärsrätten som Lena Cajsa Bohmans egna föräldrar överseende med flickans överträdelser av lagen. Rättegångsprotokoll tyder på att hon även som gift fortsatte att leva på ett

sätt som upprörde grannar och hyresvärdar. Historien med grannen och vännen Celsén, som ihärdigt arbetade på att avslöja Lena Cajsas »otuktiga leverne», visar också hur omgivningen reagerade på ett beteende som gick utanför gränserna för det socialt accepterade.

Hur var synen på stadens »horor» bland folk i allmänhet? Hur yttrade sig horstigmat i de mellanmännsliga relationerna, mellan släktingar, grannar och bekanta? Vem sågs som hora, och hur relaterade man till de kvinnor som drabbades? Domen från grannar, vänner och mannen på gatan tycks ibland ha varit långt hårdare än de domar som rättsväsendet förrättade, trots en sträng lagstiftning.

I boken *Den liderliga kvinnan och den omanliga mannen* visar språkforskaren Margaretha Svahn på genusskillnader i det gamla bondesamhällets glåpord.²⁸³ Medan män förklenades genom antydningar om omanlighet och feminisering – »fjantbyx», »fnitterbock», »lenhosa» – kränktes kvinnor genom associationer till sexuell lösaktighet. Mönstret känns igen även i stadssedernas historia. När män drog varandra inför rätta för muntliga oförrätter hade de blivit uthängda som kanaler eller tjuvar. När kvinnor ville upprätta sin heder inför rätten hade de ofta blivit skällda för hora. Det var mycket vanligt med liknande historier, och rätten fick reda i åtskilliga dispyter mellan grannar och hushåll i staden. Ofta rörde det sig om människor som ville upprätta sin heder efter en kränkning. När saken kom inför rätta handlade det således oftare om människor som begärde upprättelse för att de inför andra hade blivit kallade för hora än om kvinnor som ställdes inför rätten för att de blivit anklagade för hor.

När Maria Christina Stina Kiellström, alias Ulla Winblad, gång på gång hamnade inför rätten, var det till exempel för det mesta på grund av det rykte som förföljde henne. Horstigmat gav upphov till en rad reaktioner och motreaktioner. För många kvinnor var anklagelsen om att vara en hora mer eller mindre ständigt närvarande och krävde att man opponerade sig, motbevisade och gick i svaromål. Så tog till exempel hökaren Johan Hagstedt stämning mot handels-

betjänten Olof Gillberg, som hade kommit in i hans bod på Hornsgatan och skällt honom för tjuv och hustrun för hora.²⁸⁴ Även mellan makar förekom anklagelsen. Arbetskarlen Granlund i Hökens gränd tog 1785 en rad vittnen till hjälp för att bevisa hustruns lösaktighet, liksom hustru Magdalena Pekulin enligt hennes make hade sprungit ute på nätterna, umgåtts med sjömän, klätt av sig offentligt och betett sig horaktigt.²⁸⁵

Genomgående tycks det ha varit avgörande var och när kränkningen ägde rum. Anklagelser som utspelade sig på gator och torg och som andra människor bevittnade var en allvarligare kränkning än den som inträffade i det undanskynda. Så lyfte snickarmästaren Anders Bohman i ett brev till rätten hur hans forna vän mästersmeden Celsén på »åtskilliga publika ställen och i hederligt folks närvaro» hade skroderat och spridit rykten om både dottern Lena Cajsa och Bohmans hustru Maria. Rättegångsprotokollen är fyllda av liknande fall. Sjömanshustrun Christina Forsberg anklagade korpralshustrun Christina Brinckman för att »på öppen gata» skällt henne för »sakramentskade hora». Lisa Boberg vittnade om att Brinckman skällt Forsberg för hora, och dessutom kallat henne hund. Brinckman tillstod att hon av hetsig överilning sagt sig vara ärligare än Forsberg och kallat henne hora.²⁸⁶ Den 24 februari stod hustru Stark inför rätta; hon hade blivit offentligt okvädad för fyllracka, pack och månglerska, och anklagades för att se ut som en »luderkopplerska» samt att hon narrade folk med skämt fläsk.

Exemplen kan mångfaldigas. Historikerna Johan Söderberg och Arne Jarrick redogör i boken *Odygd och vanära* för statistiken för förtals- och okvädningsmål vid Södra förstadens kämnärsrätt för år 1780.²⁸⁷ Tio kvinnor och sexton män har då blivit kallade tjuv. Nio kvinnor har kallats hora. Utöver hora förekommer varianterna »kåkstruken spinnhuskona», »luder», »spinnhusarrestant», »tjuvhora», »tjuvkona» och »utreden hora».

Rättegångsmaterial från tiden ger en ganska nedslående bild av toleransens ramar. Beteenden som gick utanför normen uppmärk-

sammades och fick konsekvenser. Kvinnor som skälldes för horor anklagades för att ha rört sig i utkanterna av kvinnlighetens gränser: de hade umgåtts med soldater eller sjömän, visat sig fräcka och framfusiga, uppehållit sig på illa beryktade ställen eller flirtat med män som sökt deras uppmärksamhet. Men även kvinnor som betedde sig ohederligt i största allmänhet, som ansågs opålitliga i affärer eller misshagliga av andra skäl kunde skällas för horor. »Hora» fungerade som ett kvinnligt kodat uppsamlingskärl för alla egenskaper, beteenden och utseenden som samhället missaktade. I begreppet lades allt det som samhället fördömde: oärlighet, otrohet, tygellöst beteende. Det förknippades med tjuveri, supande och liderlighet.

Men horstigmat upprätthölls i lokalsamhället inte endast genom skvaller, ryktesspridning, utpekanden och verbala påhopp. Det avspeglades också i handlingar – ibland i fysiska uttryck av mer generell karaktär, som en massiv attack mot horan i allmän mening. Hot om våld i en mer institutionaliserad form var också det en realitet.

Vid ett av de många tillfällen då kopplerskan Lovisa von Plat stod inför rätta omnämndes att hon haft besvär med skadegörelse. Flera gånger hade hon fått sina fönster sönderslagna. Vandalisering av »horhus» är ett återkommande tema i 1700-talets rättsprocesser – och det fortsätter för övrigt långt in på det kommande seklet. Det mest omfattande och kända exemplet är det upplopp som tog sin början på Södermalm i juli 1719.²⁸⁸ Det hela startade på Lilla Glasbruksgatan, då den unge soldaten Petter Hogman kom i gräl med två båtsmän på en liten krog som drevs av Magdalena Pihl och Maria Ihre. Dispyten växte till ett knivslagsmål och Hogman högg den ene båtsmannen i huvudet med sin värja. När fler knivmän tillstötte lyckades Hogman fly från platsen via ett tak. Redan kvällen därpå var han tillbaka, nu i sällskap med en målare, en regementsskrivare och en köpman. Männen drack öl och antydde flera gånger att kvinnorna som drev stället var horor. Magdalena Pihl bar på sin lilla dotter.

- Skål Monsieur, sa hon till målaren Tomson.
- Tack madam, svarade han.
- Ingen madam är jag.
- Ja, mor då?
- Moder är jag för mitt barn.
- Ja, tio fäder åt ett barn.
- Så säger ingen bra karl, utan en kanalj!

Men Tomson tänkte inte ostraffat låta någon kalla honom kanalj, så han grep tag i en käpp och började misshandla krogvärdinnan medan hon ännu bar på sitt barn. Därpå gav sig mannen på lokalens inredning, de slog sönder alla fönster i krogens båda rum, misshandlade ytterligare en kvinna och skanderade: »Är icke här horhus, få vi icke slå sönder vad här är?»

Utanför på gatan hade folk börjat samlas – gardeskarlar, båtsmän och hantverkare, småpojkar och en och annan kvinna ur grannskapet. Någon kastade en sten, andra följde efter. Fönsterluckor revs ner, dörren sparkades in och snart vällde fler människor in i den trånga kroglokalen. De slog sönder möbler och en spegel, demolerade kakelugnen och bar iväg med det som ännu var helt, allt medan misshandeln av Magdalena Pihl fortsatte. Det blev startskottet för ett våldsamt upplopp där 14 hus och gårdar i Staden och på Södra malmen skövlades.

Gemensamt för de hus som attackerades var att de förknippades med »horor»; det var bostäder, krogar och utskänkningsställen ökända för liderligt leverne. Ryktet spred sig över staden: »De hålla på att stena slampställen.» Upploppet fortgick under flera nätter utan att myndigheterna satte stopp för skadegörelsen. Sedan tio hus kring Katarinaberget vandaliserats drog folkmassan vidare mot Staden. Fönster krossades, folkmassan bröt sig in, slog sönder dörrar, väggar och inredning, stal kläder och lakan och hotade eller gav sig på de kvinnor som bodde i husen. »Var äro hororna här plägar så vara 3 horor», skrek garvare Mårten i Anna Christina Siborgs hus.

»Uti ett horhus skola vi föra ett tjuvoleverne», gastade Johan Fredrik Funk enligt vittnen. Fältskären Anders Thorins hus drabbades flera gånger. Hans dotter Susanna var bekant för liderlighet och odygdigt leverne och hade fött ett oäkta barn. Guldsmedsmästaren Wittkops illa beryktade krog Grå lusen ansattes. Ökända kvinnors bostäder skövlades – Anna Christina Siborgs, Lovisa Olofsdotters, Catharina Lundbergs, Margareta Bergs. Flera av kvinnorna hade öknamn som Sturfeltskan, Horan Stina och Kajsa Kanalj. Listan blev lång. Och det kanske mest skrämmande och besynnerliga med hela historien är att det verkligen fanns en lista. Eller rättare: flera listor.

Historikern Mats Berglund har forskat kring upploppens tidigmoderna historia. Han understryker att det bakom det synbarligen impulsiva och oberäkneliga upploppet fanns ett kalkylerande drag. Vittnen berättade under den rättegång som följde mot de vandaler man till sist lyckades gripa, att upploppet var planlagt. Syftet var att förstöra alla stadens horhus. Listor över hus där det söps och dansades och horades hade spridits i staden. En korpral vid gardet sade i förhör att många kaptener och löjtnanter i gardet hade listor över hus där suspekt leverne fördes. Korpralen Oxamn hade uttalat sig om att »sådana hus skulle ruineras».²⁸⁹

På sin väg hem från aftonsången i Katarina kyrka den 5 juli hade kaplanen Nils Hedenius stannat till vid kyrkogården, där en stor folksamling växt till. I massan hörde han någon läsa högt från ett anslag om att stadens horhus skulle utrotas. Ett vittne påstod sig ha sett någon rita med krita på de hus som skulle skövlas. Några av de drabbade kvinnorna vågade också vittna om den misshandel och de hot de utsatts för. Redan innan upploppen var ett faktum hade Wendela Tranelid hotats av rotebåtsmannen Lars Kohlbohm: »I afton skall du få, som alla andra, du skall blifva bättre betalt, då vi komma till dig.»²⁹⁰ Fjorton dagar tidigare hade Kohlbohm huggit efter henne med kniven. Det fanns således ett uppbyggt hat och ett tydligt hot mot enskilda kvinnor och hela hushåll i staden, och en uttalad målsättning att förinta dem.

Men det kanske tydligaste exemplet på att folkhopen inte löpte amok fullständigt irrationellt och tygellöst är kanske det faktum att den gick att hejda. I Staden lyckades en man vända den ilska mobben genom att springa dem till mötes och hävda att de liderliga kvinnfolk som bott i gården nu flyttat. När en man med blott argumentation som tillhygge lyckades hejda framfarten hos en rasande pöbel förundras man över att myndigheterna inte förmådde stävja densamma.

Berglund påtalar i sin analys att passiviteten i förhållande till upploppet var en medveten strategi. I det tidiga 1700-talets Stockholm var den civila polisstyrkan mycket svag och knappast rustad att slå ner ett upplopp av den omfattningen. Å andra sidan hade myndigheterna möjlighet att sätta in militära resurser. Att man undvek detta förklarar Berglund med en ovilja att trappa upp konflikten genom att sätta in skarpa vapen mot en civil folkmassa. I stället följde en grundlig rättegång och hårda straff för de dömda sedan upploppet väl lagt sig. Garvare Mårten dömdes som uppviglare. Flera vittnen pekade ut honom som en av de ledande personerna bakom upploppet. Han dömdes till döden genom hängning. Petter Hogman, som startat det hela, dömdes till sist att löpa sju gatlopp – ett militärt straff där den dömda fick springa mellan två rader av soldater som rappade honom med käppar eller gevärskolvar. Det var ett straff som utdelades till flera av de soldater och underofficerare som figurerade i upploppet. Civila upploppsmarkare straffades i stället med fängelse på vatten och bröd, och i några grövre fall till straffarbete på fästning i upp till ett år.

14 kvinnor fanns med i upploppet. Huvuddelen av de åtalade och dömda var män: 50 karlar, varav 24 soldater, anklagades. Nio av dem var båtsmän. Därutöver deltog några drängar och gesäller, och inte mindre än tio gossar. Kvinnornas roll var mer undanskymd än männens. De tycks oftast ha stannat ute på gatan när männen stormade in i husen och förstörde inredning och misshandlade de boende. Fyra kvinnor anklagades för stöld. Många stulna saker återbördades senare till sina ursprungliga ägare. Få av de utsatta kvin-

norna dök upp i rätttegången. Några av dem gjorde det åtminstone delvis i syfte att rentvå sitt rykte. Genom att göra anspråk på sina bestulna husgeråd och beskriva sig som gifta och ansvarstagande hustrur försökte de upprätta sig själva.

Berglund förklarar upploppet med samhällssituationen. Fattigdomen i Stockholm var under det tidiga 1700-talet stor. Krig hade pågått i många år. Dåliga skördar förde med sig svält och pestepidemin hade prövat stockholmarna hårt. Orättvisor och skärande kontraster mellan fattig och rik avspeglades i stadens byggnader. I de otillgängligare delarna av Söder, kring Katarinaberget där upploppet tagit sin början, var eländet utbrett, trångboddheten stor och nöden nära. Hit sökte sig ljusskygga verksamheter. Längs Glasbruksgatorna, som slingrade sig från Slussen upp över berget mot Katarina kyrka, trängdes illa beryktade krogar och utskänkningsställen. Berglund ser förklaringar till den uppretade folkmassan i fattigdomen, i utanförskapets desperation, i trångboddheten och i den utbredda handeln med sex. »När sexhandeln mer eller mindre klev innanför tröskeln till det egna boendet var måttet rågat, och en gnista var allt som behövdes för att upploppet skulle bryta ut.»²⁹¹

Intressant i sammanhanget är att fenomenet inte var unikt. I flera europeiska städer skedde liknande angrepp på »horhus» och bordeller. Inte heller i Stockholm var det en isolerad företeelse. Tvärtom tycks det ha varit ett välkänt fenomen att horhus drabbades av angrepp och stenkastning.

När Stockholm under det kommande seklet på försök fick två semiofficiella och av myndigheterna godkända bordeller hände samma sak. Under augustioroligheterna 1838 samlades en folkhop och attackerade båda ställena. Den ena bordellen låg i hörnet av Järntorget och Österlånggatan och drevs av änkan Maria Martell under namnet Stadt Hamburg. Det andra tillståndshuset låg först vid Skeppsbron i hus nr 16 och senare i Kråkgränd. Det kallades hotell London och förestods av Anna Carlström. Hon har för övrigt efterlämnat en tryckt levnadsteckning där hon beskriver sin väg in i

värvet.²⁹² De båda bordellerna hade med tillstånd från överståthållaren öppnats våren 1838. I slutet av sommaren gick folkmobben till attack. Fönster slogs sönder, stenar ven genom luften. Det gjordes uttalanden om att bordeller inte passade det svenska folklynnnet.²⁹³

Både samtid och eftervärld tycks utgå ifrån att stormningarna av horhus var ett uttryck för den lilla människans missnöje med otukt, superi och sedeslöshet. Horhusen representerade moralisk upplösning både i den kyrkliga och världsliga maktens påbud och ur hederliga grannars och medborgares perspektiv. Ser man till sammansättningen av folk i upploppsmakarnas led kan man dock inte undgå att slås av tanken: sammanfaller de inte till stor del med det klientel som också var de olagliga krogarnas och jungfruburarnas, horbalernas och horhusens främsta understödjare? En stor majoritet av vandalerna var män. De kom från yrkeskategorier som också var hårt »drabbade» när det gäller prostitutionen – det vill säga många av dem smittades med könssjukdomar. Själva källan till upploppet 1719 var en man som själv gästade den krog och det förmenta »horhus» han sedan vandaliserade.

Är det inte besynnerligt att horstigmat alltid antas vara en reaktion på att det finns horor – och inte en aktiv del i skapandet av den föraktliga kvinnan?

Ur ett folkligt perspektiv var handlingen i sig – den utomäktenskapliga sexualiteten, inte nödvändigtvis innefattande en ekonomisk transaktion – avgörande för hur domen föll. Horor ansågs vara kvinnor som bjöd ut sig till män utan att vara gifta. De framstod vare sig som onaturliga eller som offer. De sågs som omoraliska, kort och gott. I upploppen gavs hatet mot dessa kvinnor fritt utlopp. Men de folkliga domarna kunde också ta sig andra uttryck, mindre fysiska och drastiska, men kanske ändå med mer omfattande konsekvenser för de drabbade. De kvinnor som undkommit lagens långa arm, som levt som damer och frotterat sig med överheten, kanske till och med skapat sig ett inflytande i politiken och byggt upp en privat förmögenhet, drogs i särskilda dikter ner till den nivå där de som skaldade tyckte de hörde hemma: i rännstenen.

Det sublima och det groteska

Kyss du min kuk
Med skräppor dröppel hårbär peruque
Och flatlöss som kräla i kårs på min buk
Kryp långt in i Röfven och fresta om sängen är miuk
Klimpar i sausen
Påsen
Rimsar
Slimsar
Kårfvar och kåddor och lort
Gapa!
Din apa!
Och smaka
Och tacka vid Röfvenes port.²⁹⁴

Dikten ovan är hämtad ur den »Samling af svenska visor» som Samuel Christian Wallen, vän till Carl Michael Bellman, likt en tidig folklorist insamlade mellan år 1766 och 1770.²⁹⁵ Den är en av många anonyma visor som finns nertecknade och sparade i privata samlingar av skålar, dråpliga historier, visor, fabler och poem från 1700-talet.²⁹⁶ Man kan anta att många av de nertecknade visorna och skålarna reciterades och sjöngs på krogar och i olika sociala sammanhang, snarare än lästes i enskildhet.

Carl Michael Bellmans visor är frekvent återgivna, inte sällan med någon variation och långt innan de fanns att få i tryckt form. De privata anteckningsböckerna kan liknas vid ett slags 1700-talets Facebook eller Youtube – här hamnade de fragment av socialt umgänge, dråpliga samtidskarikatyrrer eller minnen som man ville bevara och återupprepa för egen del eller i samvaro med andra. En mycket liten del av alla dessa brottstycken har en så specifik karaktär att det kan finnas skäl att behandla dem som en särskild kategori. Det är visor eller dikter som skiljer sig från annan samtida erotisk eller ekivok humor genom en påtaglig obscenitet, ett utforskande

av grotesk kroppslighet som förenar skrattet med förakt, äckel och förruttnelse på ett sätt som får en nutida läsare att häpna. Vi befinner oss långt från Bellmans kvicka tvetydigheter, frivola rim och fördragsamhet med de svaga och usla.

Kan då denna mycket lilla och besynnerliga spillra av humor berätta något för oss om 1700-talets samhälle? I kombination med andra material kan dikterna erbjuda ledtrådar till seklets spänningar och paradoxer, och inte minst till förståelsen av den samtida synen på »horan».

Hordikter som tidsspegel

Bilden av ett erotiskt lösläppt 1700-tal är djupt präglad i det 20:e århundradets svenskar. Med ett mikroperspektiv blir bilden samtidigt både skarpare och mer suddig. Det är svårt, nästan ogörligt, att få en överblick.

Det är alltid brydsamt att försöka urskilja en generell tendens, ett tongivande spår i en epok eller en process. Precis som dagens samhälle präglades 1700-talets Stockholm av mångtydighet, skilda perspektiv, övertygelser och praktiker. Med en grov generalisering brukar två förhållningssätt till det fysiska kärlekslivet urskiljas under seklet: å ena sidan en strängt religiös och moraliserande uppfattning om återhållsamhet och synd, å andra sidan ett lustfyllt bejakande av »köttets lust». Inställningen till sexualiteten – både den manliga och den kvinnliga – präglades verkligen av en påtaglig dubbelhet. Lagar och moral föreskrev att lusten skulle hållas inom äktenskapets hägn. Verkligheten såg annorlunda ut.

Frihetstidens lättsinniga syn på köttets lust eller synden är mångomvittnad och spåren av den otaliga. Samma humor och hisnande kast mellan det sublima och det groteska, mellan det gudaborna och det obscena som präglar Bellmans diktning går igen i många tidstypiska scener. Putslustiga historier med fräcka tvetydigheter, gåtor och rim med grova anspelningar och sånger om ökända kvinnor spreds i staden.

Kan då hordikterna hänföras till det frisinade, råbarkade uttryck för begäret som speglas i andra kulturyttringar? Släktskapet med Carl Michael Bellmans epistlar kan måhända spåras i flera av hordikterna: det burleska och dråpliga, de tvära kasten mellan sublimt och groteskt, det måttlösa drickandet, rumlandet och den ständiga påminnelsen om alltings ändlighet, rutenhet och förfall. Användandet av verkliga och för samtiden kända gestalter är ett annat gemensamt drag. Den oförtäckta kroppsligheten och anknytningen till löjet och skrattet för även tankarna till det gamla bondesamhällets frodiga folkliga erotik i form av ramsor och visor, liksom till det sena 1600-talets populära bröllopgåtor, kryddade med slippriga tvetydigheter. Häcklandet av enskilda personer som återkommer i flera av verserna påminner i stället något om en framväxande smädekultur, ofta med politisk udd och en skoningslös drift med maktens representanter, medan den voyeuristiska anstrykningen och obsceniteten har gemensamma drag med en pornografi i vardande.

Hordikterna skiljer sig emellertid från både bröllopsdikterna, Bellmans verk, landsbygdens erotiska ramsor och tidens pornografiska lektyr genom det förakt de ger uttryck för. De uttrycker knappast lust – snarare olust, vämjelse och avsky, parat med en liderlighet vars främsta drivkraft snarare än åtrå tycks vara viljan att förnedra och bestraffa. Äcklet och ringaktningen är återkommande, liksom en sökt fyndighet som appellerar till åhörarnas skämtlynne.

Stockholms hordiker tycks rymma en paradox. Samtidigt som de kan förstås mot bakgrund av en uppluckrad sexualmoral, där en mer bejakande hållning till köttets lust gör sig påmind i både handlingar och ord, osar de av fördömanden gentemot de kvinnor som är versernas föremål. Så vem sjunger? Vem lyssnar? Och vem är diktens subjekt?

Estradörer bakom mask

Det som förenar dessa skaldeförsök är att de på olika sätt och i mycket omedelbar mening uppehåller sig vid könsdriften. Som den svenska idéhistorikern Carl-Michael Edenborg påpekar i *Köttets poesi* var dessa hordiktens funktion sannolikt att underhålla snarare än att hetsa upp.²⁹⁷ De var ämnade att förskräcka och roa. Genomgående har de mer karaktären av nidvisa än av pornografi, som denna »beskrivning» av det kvinnliga könsorganet:

Beskrifning

Af idel martofvor fittruskan består

Med klimpar och skorfvor i hvart och et hår

En näfve full med trasor som slinka hit och dit

Och stora skräppeflaskor så blöta som en skit.²⁹⁸

Flera dikter beskriver, med oändlig fantasirikedom när det kommer till liknelser och omskrivningar, både mannens och kvinnans lust, könsdelar och deras förening. Här finns dock inget av den hycklande förfining som ska komma att prägla mycket av 1800-talets halvt maskerade pornografi. De metaforer som används tjänar knappast till att dämpa den råa tonen. Tvärtom flödar grova ord och kroppssaft. Könslemmarna lever sina egna liv, drivna av begär som gränsar till dödslängtan. Påfallande är närvaron av stank och kväljande smak: smuts, könshår, tovor, avföring och spyor – osmakliga detaljer knappast ämnade för autoerotik, och som i senare tiders motsvarigheter oftast lämnas ute. Troligen vittnar det såväl om att hordikterna hade ett annat syfte än senare tiders pornografi, som om en annan, mindre tvättad, ansad och parfymerad vardagsverklighet och ett annat förhållande till kroppslighet och könsdrift.

Gemensamt för hordikternas röst – den roll som uppläsaren ikläder sig – är att de antingen är anonyma eller på ett övertydligt sätt parodierar en namngiven persons röst. Tillalet är direkt och tryfferat med uppmaningar och fordranden. Diktens berättare

orkestrerar ett parodiskt gravfölje, tömmer sig över en grav eller gjuter sitt förakt över den kvinna han i detsamma lägrar. Presens och imperativ är genomgående. Det är en röst som förutsätter en manlig socialitet, uppdiktad eller verklig – både som diktens fiktiva sammanhang och som dess tänkta åhörare. Diktens röst skapar en manlig position som är dominant, straffande, ironisk, föraktfull – och samtidigt dold bakom en anonym mask och ett distanserat löje. Den anonyme estradören knyter an till en tradition där poesin fungerade som en maskerad, där diktaren framträdde i olika roller och dolde sin egen identitet.²⁹⁹

Vi kan aldrig vara helt säkra på hur hordikterna användes eller hur spridda de blev. Spåren är alltför få, alltför sporadiska. Kanske var de en förströelse för ett mycket litet fåtal. Som Edenberg påpekat kan vi emellertid utgå ifrån att hordikterna främst hade en social karaktär. Gissningsvis lästes eller sjöngs de högt i de miljöer där handeln med sexuella tjänster ägde rum: på krogar och i andra miljöer där män vistades för förströelse och kvinnor för att tjäna pengar. Mot bakgrund av det kan vi förmoda att det var verser som, även om de inte nertecknades eller vidarefördes av många, ändå nådde en relativt stor publik.

Robert Darnton betonar i *Pornografi och revolution* det tryckta ordets stora betydelse för tankar, stämningar och idéer under en tid då radio och tv inte existerade.³⁰⁰ Detsamma torde gälla för det talade ordet. Det var på krogar och kaffehus som nyheter och rykten spreds, det var där man snappade upp anekdoter och dråpliga historier. Edenberg påpekar att hordikterna uppvisar kunskap i diktandets konst: rim, rytm och troper tyder på en viss bildning, en viss beläsenhet, och sluter sig därmed till att de anonyma diktarna hörde till samhällets bildade skikt.³⁰¹ Det är bara innehållet som skiljer sig från det mer rumsrena diktandet – formen är densamma. Jag vill hävda att det inte nödvändigtvis innebär att dikternas upphovsmän hörde till samhällets »övre skikt». Åtskillnaden mellan en aristokratisk och en folklig kultur är ofta bedräglig, och diktandet var en bred,

folkelig praktik snarare än en elitistisk erfarenhet, precis som seklets smädeslitteratur förenade det förment vulgära med det föregivet förfinade.³⁰² Verbala medier – skvaller, rykten, pamfletter, visor – var tillgängliga för en vidare krets än det skrivna ordet.³⁰³ Det talade ordet hade dessutom fördelen av att vara mer svårkontrollerat än det tryckta, även om försök gjordes av Gustav III, som genom spioner och angivare försökte få bukt med smädandet och häcklandet av kungamakten i Stockholm.³⁰⁴

Hordikernas ursprung kan vi således inte säga mycket om, då det är anonymt och höljt i dunkel. Nertecknandet kan däremot förknippas med den livliga handskriftskultur som präglade den bildade delen av befolkningen i Europa. Till utbildningen hörde att samla olika typer av texter i handskrivna minnesböcker.³⁰⁵ Det förekom förvisso också bland andra samhällsgrupper. Upptecknandet är emellertid en handling i någon mening skild från kommunikationen. Den är ett bevarande som troligen syftade till vidareförmedling, men som främst fryser en situation i tiden.

Hordikerna kan i alla händelser antas vara hopdiktade av män, ämnade att läsas av män och åhöras av andra män, och man kan förmoda att det också var så det gick till. Dikternas objekt är emellertid ofta – men inte alltid – kvinnor.

En säck, en grav, ett griftekor – kvinnligt kön, kvinnlig lust

Folkloristen Inger Lövkrona beskriver i en analys av allmogesamhällets erotiska folkdiktning hur kvinnorna där, trots en patriarkal grundstruktur, tillerkänns en sexualitet.³⁰⁶ Den erotiska folkloren dominerades av en manlig lust, men var inte fientlig mot det kvinnliga begäret. Liknande anekdoter finns bevarade också i Stockholms urbana arv av dikter och skämt från 1700-talet. Hos Bellman är ju kvinnan nästan alltid villig. Även anonyma historier där kvinnans åtrå och lidelse driver handlingen framåt återfinns i arkiven. I en vers heter det till exempel:

En gong var flickan sjuk
Och längta efter kuk
Men när hon smaka fick
Det aldrig första stuk
Så ville hon mehra ha
Utaf det samma slag
Ty nylig har hon intet fått
Som henne hafver gjordt så godt
Denna kuken han var god
Ty han efter naflen stod
Och krasa om i hennes maga
Som han nyss haft Spanska kraga.³⁰⁷

Kvinnan är i den här historien den aktiva förförerskan, närmast omäktlig i sitt begär – men straffas också, då syfilis följde med tillfredsställelsen.

I andra verser behövs ingen man för att kvinnan ska finna njutning, som i berättelsen om två pigor som syr sig en löspenis och fyller den med säd. Här kan också både initiativet och berättarrösten vara kvinnlig och samtidigt dompterande:

Aldrig får du mer ta musen på mig
förn du visar
det som lisar
hett hvaraf nu min fitta bräns
nej min gosse lilla kom först hit med kuken
ligg ej sedan qvar och såf uti peruquen
var ej heller rädd att trycka friskt på buken
utan skumpa
snorr och rumpa
så att nöjet diupt i fittan käns.³⁰⁸

Under 1700-talet börjar den äldre synen på kvinnan som Evas arvstagerska, en driftsvarelse med lustar som måste tämjas och tyglas för att inte bli till en destruktiv kraft, att långsamt avta. Kvinnans

drift hade längre tillbaka ansetts vara starkare än mannens, mer destruktiv och i grunden syndig. Kvinnan stod närmare jorden och mörka makter, hon balanserade på gränsen till det ondas rike och kunde lockas av djävlar och demoner över till den mörka sidan. Häxprocessernas erotiska inslag vittnar om rädslan för kvinnans drifter – ett omätligt, svart begär som kräver sitt utlopp. Med sekulariseringen och de avklingande helveteshoten under 1700-talet tycks också rädslan för det kvinnliga onda avta. Kvinnors sexuella uttryck beskrivs inte längre som förbundna med djävulen.

Under det följande seklet skulle kvinnans sexualitet komma att ifrågasättas, sjukdomsförklaras och till och med förnekas. Det är förvisso inte en entydig och obestridd utveckling. Sett ur den högre skalans perspektiv, utifrån vetenskapliga artiklar, i lagstiftning och i offentlig debatt, är det ändå bilden av kvinnan som en moraliskt högre stående varelse, skör, i grunden asexuell och i behov av skydd som återkommer.

Den fundamentala uppdelningen av kvinnan i två – hora och madonna – har sitt ursprung i 1800-talets besatthet av dikotomier, i uppdelningen mellan manligt och kvinnligt, offentligt och privat, rent och orent. För att svara mot uppdelningen av den heteronormativa mannens kärleksliv i en fysisk och en mental del, i begär och i ömhet, måste kvinnosläktet också rumsligt och symboliskt delas i två separata sfärer. Madonnan/modern och maken hörde det feministiskt definierade hemmets slutna värld till, den ombonade och trygga avskärmning mot yttervärlden som den borgerliga föreställningen om ett hem utgjorde. Horan hörde i sin tur hemma på gatan, i den manligt kodade offentligheten, och i ett oändligt antal representationer förkroppsligade hon en ensidig och dunkel könsdrift.

I min avhandling *Malaria urbana* sökte jag förklaringar till denna besatthet av att förklara den fallna kvinnan, och fann flera svar: medikaliseringen av könslivet, modernitetens betoning av rationalitet och hygien, den framväxande stadens segregering och den fascination inför dess baksidor som följde på den, kvinnornas

frammarsch och den starka reaktion det utlöste, och inte minst den anomali och gåta som den prostituerade kvinnan blev i samma stund som det kvinnliga definierades som antitesen till det manliga och förbands med svaghet, naivitet, moralisk impuls och frånvaro av könsdrift.³⁰⁹

Under 1700-talet betraktades kvinnan i stället som en i många avseenden lägre stående varelse. Blev hon under 1800-talet till mannens motsats och komplement i allt, var hon under det tidigare seklet snarare en ofullständig människa. Inte artskild, inte en främmande kontinent att erövra eller en gåta att lösa, men en människa ur stånd att uppnå samma grad av civilisation, intelligens och ädelmod som en man. Den amerikanske historikern Thomas Laqueurs teori om hur 1700-talets kvinna av den samtida medicinen rent faktiskt betraktas som en ofullständig man anförs ofta som bevis för denna hierarkiska snarare än komplementära syn på förhållandet mellan könen.³¹⁰

På samma sätt framställdes inte könsdriften som annorlunda för kvinnor än för män. Tvärtom betonades likheterna. Kvinnans lust och njutning behandlades som självklara – så självklara att flera ledande experter på området hävdade att både man och kvinna måste nå en lustans klimax för att ett barn skulle kunna bli till. När vetenskapsmännen fördjupade sig i frågan var talet och tonen en annan än i det kliniska, distanserade och förment objektiva men starkt moraliserande språk som 1800-talets läkare brukade. Tvärtom utmärks upplysningens medicinskt kunniga skrifter av en bejakande och lustfylld ton. Samvaron mellan män och kvinnor – den enda sexuella samvaro som över huvud taget erkändes – beskrevs med sinnlighet och poetiska omskrivningar för kroppens olika delar och funktioner. Så står 1700-talets »förnöjelselemmar» och »älskog» i skarp kontrast till det kommande seklets »kopulationsverktyg» och »fortplantningsakt».³¹¹

Också i Sverige gavs det ut skrifter som erkände den kvinnliga sexualiteten. Könsdriften beskrivs där som både ädel och nödvändig,

som den drift som drog man och kvinna ömsesidigt till varandra, som väckte åtrå hos dem efter den närmaste, innerligaste förening. Inte minst Carl von Linné, som spred sina opus om fortplantningens grunder, deklarerade att kvinnan hade samma sexuella begär som mannen, samma förmåga att njuta av kärlekens nöjen och samma rätt till dem som mannen.³¹² Och i den folkliga vokabulären, i skämtdikter och burleska historier, flödade fantasin över i oräkneliga analogier över könsorganen. Det kvinnliga könet beskrevs som en fågel, en säck, en gryta, en höna, ett hav, en grav, ett griftekor.³¹³

Under samma period växte en rik och mångfasetterad diskurs fram med politisk udd och frispråkig kritik av makten, inte sällan parad med en pornografisk anstrykning och radikala idéer om samhälle, kropp och kön. Robert Darntons klassiker *Pornografi och revolution* analyserar det förrevolutionära franska samhället med utgångspunkt i samtidens förbjudna böcker.³¹⁴ Politiska smädeskrifter har troligen funnits i någon form så länge som skrivkonsten existerat, men under 1700-talet ökade de både i omfattning och spridning.³¹⁵

Sånger, skämt och dikter som häcklar makten är verkningsfulla instrument. Böcker som ansågs undergräva kungens eller kyrkans auktoritet eller vedertagen moral förbjöds och brändes av bödeln i offentliga bokbål, men vann stor spridning genom illegal handel. En rik flora av pornografiska texter utmålade den franske kungen som impotent och Marie-Antoinette som nymfoman med kvinnliga älskare. Andra texter drev med kyrkans företrädare och vände på perspektiven, förespråkade libertinska lustar för lustans skull och en sexualitet som inte syftade till barnalstring utan till ren njutning. Ofta innefattade de samhällskritiska böckerna en pornografisk dimension.

Den populära boken *Anekdoter om Madame la comtesse du Barry*, som Charlotta Slotsberg hade i sin bokhylla, tog med hjälp av berättelsen om Ludvig XV:s skandalomsusade älskarinna läsaren med på en resa från de mest omtalade horhusen i Paris via förnåma sängkammare och vidare in till hovet och en plats i själva kungens säng.

I den mycket efterfrågade och vida spridda *Thérèse philosophe*, om en ung flickas väg från oskuld till upplysning och lycka via sinnlighet och filosofi, propageras för sex för njutningens skull. Det antiklerikala draget är mycket tydligt manifesterat i den kättjefulle och be-
dräglige fader Dirrag, som föreskriver andliga övningar som inte är annat än erotisk prygel och samlag.³¹⁶

Också i dessa böcker är den kvinnliga lusten framträdande, rent av tongivande. Det gäller inte minst *Thérèse philosophe*, som har ett kvinnligt berättarjag och innefattar en könsaspekt som måste ha varit omtumlande för läsaren. Det kan till och med ha varit den mest omskakande sidan av boken, föreslår Darnton i sin analys.³¹⁷ Thérèse hävdar sin rätt till njutning på sina egna villkor, fri från den allt överskuggande skräcken för graviditet.

I Sverige saknades en egentlig motsvarighet till den brokiga smädeskultur av pornografiskt samhällskritisk litteratur som framför allt Frankrike uppammade. I viss utsträckning importerades och lästes dock sådana förbjudna böcker på originalspråk också i Sverige.³¹⁸ Historikern Anna Maria Rimm visar i sin forskning om förläggaren och bokhandlaren Elsa Fougt att en anse-
nlig mängd förbjudna böcker genom hennes försorg smugglades in i Sverige under seklet och spreds via boklådor och lånebibliotek.³¹⁹ Bevarade beställningslistor från Elsa Fougts bokhandel visar hur en andel av hennes bokbeställningar gick via ombud för att undgå tulltjänstemän med så kallade klandestina böcker. Bland dem fanns politiskt radikala och samhällskritiska texter. Några avslöjade aristokrati och prästerskap som liderliga och moraliskt slappa, och många var pornografiska till sin karaktär. De känsliga titlarna ingick inte i Fougts officiella katalog, men såldes sannolikt under disk.³²⁰ Tomas Anfält skriver i sin epilog till Darntons *Pornografi och revolution* att fransk revolutionslitteratur och pornografi återfanns framför allt hos adeln, i högreståndskretsar och hos borgerskapet.³²¹ Den skändliga historien om den franska mätressen du Barrys väg till tronen fanns till och med att låna på bibliotek i Stockholm.

Flera av Johan Tobias Sergels (1740–1814) alster innehåller skarp kritik av ett skenheligt prästerskap. I den serie med laveringar som kallas »Prästen och flickan» häcklar han den katolska läran.

Häcklandet av såväl kungamakten som kyrkan var 1700-talets stockholmare emellertid långt ifrån främmande för. I november 1779 skrev Gustav III:s svägerska Hedvig Elisabeth Charlotta i sin dagbok: »paskiller är på modet och sätts varje dag upp på gathörnen i Stockholm [...] Polisen gör dagliga patrullrundor för att ta ner smädelserna och avslöja vem som skrivit dem».³²²

Också bland de mer oförblommerat frispråkiga anonyma dikterna förekommer drift med prästerskapet och med skenheligheten hos de kyrkliga auktoriteterna. I någon vers häcklas Uppenbarelsebooken, i en annan de tio budorden. Oftast är det dock prästerskapet som smädas. Prästen figurerar som kåtbock och fyllehund, könsorganen får namn av pastorn och pastorskan och de största syndarna är de som predikar avhållsamhet och syndens lön.

[...] ty den som ofta gör sig sedlig som en Prest
Och tar en helig mine, den knullar aldrast.
Och tro at den hvars tal går ut på sedo-läro
Är nögd att nästans kuk i fittan ständigt bära.
Ja den som badstu-gång mäst plägar häckla på
Hon önskar sig et bad i bara semen få.³²³

Det antiklerikala draget delar dikterna således i viss mån med annan pornografisk litteratur från seklet. Hur ser då den kvinnliga lusten ut i hordikterna? Finns där ett kvinnligt jag, en kvinnlig drift, en röst för rätten till njutning eller till sin egen kropp?

Som vi har sett fanns lustiga historier och anekdoter där en kvinnas begär drev handlingen framåt, liksom beskrivningar av det kvinnliga könet i sin egen rätt som villigt och vått. De hör emellertid till undantagen. Den kvinnliga lusten i hordikterna kan, något tillspetsat, sammanfattas som samtidigt bottenlös och passiv, gränslös och livlös. Framför allt gäller det de kväden där föremålet för dikten är en verklig och för samtiden känd kvinna. Precis som i mycket av den kritiska och pornografiska filosofin under 1700-talet tar smutskastandet i hordikterna också formen av personliga angrepp.³²⁴

På samma sätt som hos Bellman används i hordikterna ofta förebilder ur verkliga livet, välkända för stockholmare som rörde sig på lokal. Enligt Carl-Michael Edenborg hörde dessa kvinnor till stadens lägre skikt. De var pigor och arbeterskor från kaffehus och fabriker, fattiga och hungriga.³²⁵ I de fall då namngivna kvinnor förekommer är det möjligt att i någon mån ta reda på mer om dikternas huvud-

personer. Kanske får man syn på andra saker om man tillämpar ett mikroperspektiv på hordikterna?

Till att börja med kan vi, det mycket begränsade urvalet till trots, sluta oss till att de kvinnor som figurerade med namn i texterna antogs vara kända av åhörarna som horor. I två av texterna görs hänvisning till betalning.

[...]

Så länge jag en plåt

I mina gömmor haft, och hon har orkat drill

Så har du icke bordt dess kära lif förspilla

[...] ³²⁶

[...]

I nödens tima en tillflugt så rar,

Fast något dyr til at hyra.

[...] ³²⁷

Sammanhanget gör tydligt att det rörde sig om kvinnor som var kända för att ta betalt för sexuella tjänster. Samtliga namn som jag stöter på förekommer också i en eller flera andra källor med koppling till Stockholms sexhandel. Två av dem vet vi redan mer om: Charlotta Slottsberg och Ulla Piper né de Åkerhielm. De kvinnonamn – Betti och madam Sacko – som figurerar i en annan dikt, mer svår att tyda, återfinns också de på listan över »Horor i Stockholm i slutet på 1760-talet»; Betti under rubriken »mademoiseller af bättre sorten» och madam Sacko direkt under huvudrubriken. Två Sacko är listade: nr 3 fru Sacko Janson ocn nr 29, fru Anna Maria Sacko på Söder.

[...]

Du skarpa nos du Bettis moder

Vår Madame Sacko menar jag

Giut ur din fitta tårefloder

upå vår Horhunds döda dag

I picardon två dina händer

Af brenvin spy den dödes skål
Och när du dig från liket vänder
Vänd modigt up ditt blanka håll
[...] ³²⁸

Också här parodieras sorgeskvädet; här uppmanas hororna sörja en horhund. Kombinationen av kroppslighet, äckel och horeri är påtaglig. Blandningen av åtrå, äckel och gränslöst förakt för namngivna kvinnor är återkommande. Även övriga kvinnor som namnges i dikterna rörde sig av allt att döma i samhällets övre skikt. Det tyder på att de kvinnor som ådrog sig det största hatet var ryktbara kvinnor som rörde sig i stadens »innekreter» och var en synlig del av en manligt kodad offentlighet.

Köttets lust, förruttnelse, avföring och död

Ett återkommande motiv i hordikterna är döden. Några dikter parodierar sorgeskväden, precis som i fallet med Charlotta Slottsberg. Absurda gravföljen skildras: bolande djur, paraderande kön, folk som lättar på trycket över graven. Att dikterna tar formen av just sorgeskväden framstår som särskilt anstötligt för en nutida läsare.

Förakt sammanblandat med liderlighet återkommer som tema, kopplat till död och begravningsakt. Djur är också vanligt förekommande i dikterna. Att likna någon vid ett djur var en vanlig förolämpning: hund, oxe och gris förknippades med smuts och lastbarhet. »Hundsvott» var ett frekvent skymford, som syftar på en tiks könsdelar. Andra upprepade teman i hordikterna är avföring, »köttslig beblandelse» och åldrande kroppar.

Hur ska man förstå denna länk mellan lik, köttsliga begär, mänskligt avfall, förakt, horor och de skratt som dikterna syftade till att framkalla?

Förbindelsen mellan död och lust var en etablerad föreställning i 1700-talets mentalitet. »Lilla döden» fungerade ofta som metafor för orgasmen, och jungfrumord beskrev en kvinna som förlorade

»Och var beständig mot din flicka» lyder texten längst ner på Carl August Ehrensvärds burleska bild av en likkista i genomskränning. Död, kärlek och köttsliga begär är ett återkommande tema i 1700-talets kultur.

sin oskuld – hon dog som mö och stod upp som mamsell. I Bellmans skaldekonst används liknelsen mellan samlaget och döden flitigt. Men sorgeskvadets form i hordikterna understryker också den kontrastverkan som versernas innehåll förmedlar. Det är ett stilgrepp som även det känns igen från andra källor – inte minst från *Fredmans epistlar*. De tvära kasten, de burleska mötena mellan högt och lågt, högstämt och oanständigt tycks omfatta en för seklet typisk humor. Företeelser som utger sig för att vara en sak men är en helt annan kan också relateras till 1700-talets vurm för det sceniska och teatrala – och mellan teatern och synden fanns flera förbindelser.

I hordikterna ställs sorgekvädets högstämnda form mot ett innehåll från rännstenen: människor och djur låter all sin avföring på den heliga jorden, pissar den döde i munnen, besudlar begravningsakten genom att »knopa»– ett samtida ord för samlag – kring graven och bygger äreminnen i form av pyramider av exkrementer. Två andra dikter ur S C Wallens samling saknar namngivna kvinnor men beskriver »hororna i Stockholm» och deras vardag med kroppsvätskor, avföring och äckel som det mest framträdande draget.

Horornas nöjsamma arbete i Stockholm
Skåda sin fitta, sitt arshåll gnugga glad
Vakna vid sin nattstol och sin påtta i parade
Rakla, spåtta, rapa, fierta, snyta ibland
Sig uti en smutsig kåft med helt beskitna band

Pissa i sängen tills blåsan blifver tom
Drömma ängsligt hur man finner ändabädd uti Rom [otydligt]
Skita under sig utaf en alteration
Skylla på hur hon i går tog in en pungakon [otydligt]

Vrida och vända en sur och skråflig kropp
Åter snyta sig och fisa vräka sig sen opp
Rifva sig i Röfven och sen fittan klå
Plåka där utur ett dussin flatlöss eller två

Mot kläckan elfva då skita om på nytt
Sedan man om morgon ren tre gånger hafva spytt
Ta sin särk och tårka sig i Röfven till.³²⁹

På sidan 268 finns en anonym dikt utan nummer eller titel med samma tema. Kanske är den en fortsättning på »Horornas nöjsamma arbete i Stockholm».

Klåckan half tålf så får man litet låfv
Sen man tömt den mästa skiten ur sitt horeskråf
Fri från skitstol från påtta säker man går
Resten utaf skiten man dwer upå låren får.

Öpna sitt fönster och kasta skiten ner
Hör och pissen utur påttan jag dig hiertlig ber
Rif och rasla stryk och skrapa dig sen i än
Och med tummen om där mera skit kan finnas kän

Nu blir hon rener och klåckan slår nu tu
Åt de smala gränder hon sig nu förfoga sku
Skit och skårfv och slutlig Dröppel chanqre porllin pocker?
[svårtytt ord]
Har hon skrapat af och sökt at dölja för hvar Dreng

I mörka kammarn så brer hon fittan opp
Sen hon satt i Röfven det som förr höll fittan stopp
Råka för [svårtydbart, ser ut som förgårdsRäv] och knulla
liksom en Mörr
Lycklig skatta sig som fått en fylnad i sitt kärr.

Sen runka kukar och släppa Röfven till
En i fittan en i munen Röfven knulla vill
Slika kåddor kyssa kukar, tänk hvad för slåt
För all runkning, knull och kukning äntlig få en plåt

Nu börjar mörkna, man måste på Norrbro
Att med hundar, kattor, Drengar knulla som en So
Få par styfver supa prennvin full som ett as
Tumla uti skiten och ur ränsten sedan dras.

Föras på Rasphus och äntlig få sin Dom
Stå upå Chavotten och sig visa ganska from
Slita ris, i ångsten pissa, skita rent ut
Sådant är och blifver alla Stockholms horors slut.³³⁰

»Alla horrors slut» var förnedring, förakt och förfall. Dikterna ovan speglar horstigmats mörkaste sidor. De metaforiska omskrivningarna har kapats bort, horrorerna inte bara påminner om smuts och otukt – de är själva orenheten, de beskrivs som behållare för oändliga mängder exkrementer som ständigt rinner över, läcker ut, smetas omkring. Här finns ingen misskund, ingen ömsint blinkning, ingen nåd. Horor beskrivs som smutsiga djur – groteska, skitiga, löpska – och deras öde är att slita spö.

Precis som i andra hordikter är kvinnornas kroppar märkta av ålder. De kvinnor som blir föremål för hordikternas förvridna hyllningar har alla lämnat den åtråvärda ungdomen bakom sig. 1700-talet var ett sekel då ungdomen var mycket flyktig och värderades högt. Det kvinnliga skönhetsidealet hyllade vit porslins-hy och rosenkinder, vackra tänder, nätta händer och fötter. De kvinnor som vann framgång och blev »berömdheter» i stadens nöjesliv förkropppsligade mönsterbilden av kvinnlig fågning. Den diktade Ulla Winblad beskrivs som ett objekt för lusta eller åtrå. I epistlarna är hon emellertid evigt ung och åtråvärd och har åhörarens, läsarens och diktarens sympatier. När de anonyma hordikter kommer till där Ulla Winblads samtida figurerar har kvinnorna åldrats.

Hänsyftningarna på kroppsligt förfall är återkommande – kvinnorna är »utredna», »spruckna», »nötta» med »svarta låar» och »sur och skrofflig kropp». Det rör sig om kvinnor som betraktas som förbrukade i rent bokstavlig mening. Den sexuellt aktiva kvinna som förlorat sin ungdom och sin erotiska dragningskraft stöts bort genom en brutalt avhumaniserande akt där köttets lust sammanblandas med äckel och bestraffning. Dikternas namngivna kvinnor objekti-veras inte som den unga, diktade Ulla Winblad till en åtråvärd kropp, utan reduceras till ett kön, ett bottenlöst stinkande hål, samtidigt avskyvärt och sexuellt tillgängligt.

Ja Platska lilla som en struva
Spän ut ditt rosenröda hål
Lät fritt en Ball din fitta skrufva
Och skrik om du ej mera tål
Med gulgrön färg utur din kutta
Slå fjärt på fjärt och tår på tår
Hvar skit skall liksom Gummigutta
Gulfärga dina svarta lår.

Men skull då efter afgrundslagen
Din siäl i Helfivet gå hän
Så Platska om du så behagar
Lyft hastigt up båd röf och knän
Lät blott min Auctor dig få nalka
Och i ditt arshål se din bild
Lät fittan bli hans enda svalka
Där han från verlden bäst är skild,

[...]

Ja öppna dig du sura fitta
Du gula arshål fult med skit
Lät dig min Auctour få besitta
Som ett apteqve med aqua vite
Som pumpen går vid Tyska brunnen
Så Platska pissa på min vän
Stryk herr Auctour nu om munnen och kyss för öfrigt mig i än.³³¹

Återigen är kopplerskan Lovisa von Plat föremål för en hordikt, den här gången med titeln »Replique». Diktens berättarröst är den som själv idkar umgänge med Plat och vräker sitt hat över henne.

Hordikterna uttrycker en syn på horan som rimmar illa med det lätt romantiska skimmer som vilar över många representationer av 1700-talets jungfruburar och horbaler, där män och kvinnor beru-

sar sig och beblandar sig med ömsesidig orgiastisk iver. Man kan lätt få intrycket att horstigmat under 1700-talet reproducerades av den institutionaliserade maktens centrum genom den oerhört stränga sexuallagstiftningen och genom prästerskapets fördömande syn på utomäktenskaplig sexualitet, medan Stockholms »glada vivörer» utgjorde en motkraft. Men seklets två till synes artskilda hållningar gentemot köttets lust som antingen fördömande eller bejakande är inte alltid lätta att skilja åt. Hordikternas hat låter sig inte hänföras till den religiöst präglade synen på synden – de är ju själva pornografiska till sitt innehåll. Syftet är knappast att moralisera eller avskräcka från synd. Det är heller inte handlingen, själva den utomäktenskapliga sexualiteten, som udden riktas mot. Snarare är det kvinnorna själva eller deras kön dikterna tycks vilja oskadliggöra. Carl-Michael Edenborg har förmodligen rätt när han menar att hordikterna är en bortträngd genre i svensk litteratur för att den i jämförelse med andra jämförbara kategorier framstår som så cynisk och mörk. Ordet bortträngd antyder en medveten handling, ett val snarare än brist på vetskap. Jag kan föreställa mig att dikterna har gått under forskarnas radar också för att de inte rimmar med någon färdig mall för analys, de stämmer inte in på någon föregiven idé om seklets syn på kroppen, kvinnan och köttets lust.

Hatet, föraktet, avhumaniseringen är horstigmats grundpelare. Den distansnerande humorn är ytterligare en aspekt. Hånet kan fungera som en effektiv strategi som både avvärjar och förstärker föraktet.

Hordikterna är tydliga exempel på det hat som drabbat de kvinnor som stämplats som horor. Men dikterna låter sig knappast förstås endast som uttryck för en reaktionär manifestation mot liderlighet och hor. Horstigmat reproducerades inte endast av lagens väktare och religiöst anstrukna moralister. Inte heller har de kvinnor som drabbades av sinande hushållskassor eller smitta genom sina mäns könsköparvanor lämnat många spår i arkiven i form av hat eller hets mot de kvinnor som klassades som horor. Hordikterna skrevs och

framfördes av allt att döma av och för de män som också var sexhandels köpande part.

Det versatila stigmat

1700-talet är en mångtydig och svårnavigerad epok när man undersöker den kommersiella sexualiteten, horstigmat och förbindelserna dem emellan. Att horan var en föraktlig kvinna rådde det förvisso enighet om. Att hon förtjänade bestraffning var givet. Men vem som sågs som hora varierade med betraktarens perspektiv. Lena Cajsa Bohmans fall ger inblick i en brokig historia med flera ledtrådar och få tydliga svar. Horan enligt lag var inte densamma som libertinen Gustaf Halldins hora. Mannen på gatan, kvinnan i grannhuset, prästen, fadern, palten, häcklaren, upprorsmakaren och hovet hade inte nödvändigtvis samma definition av horan. Det är svårt att urskilja några entydiga drag i tidens horstigma och hur det hängde samman med en kommersiell sexualitet som tveklöst existerade, även om ordet prostitution inte var i bruk.

Med den reglementerade prostitution som skulle komma att präglade Stockholm drygt hundra år senare som fond för mamsell Bohmans och Lovisa von Plats verklighet kan seklets särdrag framträda. Mot bakgrund av de förändringar av den kommersiella sexualiteten och synen på horan som skulle komma att följa på urbanisering, modernisering, individualisering och en förändrad sexuallagstiftning kan några utmärkande egenskaper identifieras.

En tydlig förändring mellan seklen är den från 1700-talets syn på hor som utslag av omoral hos den enskilda kvinnan eller mannen, till 1800-talets föreställningar om en kollektiv identitet hos kvinnorna. I 1700-talets stad var hor fortfarande en handling som både män och kvinnor kunde göra sig skyldiga till. Horan betraktades som omoralisk. Det största problemet med henne var att hon inte ansågs bidra till samhällsnyttan: hon arbetade inte, producerade ingenting, födde inte upp några dugliga och gudfruktiga barn utan levde i gränslös och tygellös själviskhet. Lena Cajsa och andra kvinnor som sällska-

pade med kopplerskor, för på horbaler och gick med män dömdes ibland av myndigheter, och ofta av det omgivande samhället, som moraliskt slappa, horaktiga, löpska. »Lösä, liderliga kvinnor» och »natllöperskor» som rörde sig ute i stadens offentliga rum, dansade och söp med främmande män – sådana kände alla, de fanns i varje kvarter, de syntes på varje krog. Men de ansågs inte outgrundliga. De betraktades inte som en gåta eller en anomali. De reste inga frågor om ursprung och släktskap, de sågs inte som tillhörande en särskild sort med gemensamma karakteristika. En tydlig förändring mellan seklen är därför den från synen på prostitution som utslag av en individuell omoral, till en kollektiv identitet hos de säljande kvinnorna.

Under 1800-talets reglementering utvecklades prostitutionen från en kriminell handling till en tolererad kategori. Det är i sig en anmärkningsvärd transformation. Under 1700-talet betraktades »horan» knappast som en del av en organiserad rörelse och än mindre som en representant för ett kollektiv, utan som en enskild individ med bristande moral och obändiga lustar, en oregerlig person som bröt mot den lag som instiftats av Gud. Och medan myndigheterna under 1700-talet straffade handlingen, brottet att ha sexuell umgänge utom äktenskapet – i den mån det alls straffades – riktade det följande seklets åtgärder in sig på den prostituerade kvinnans person. Själva handlingen, prostitutionen i sig, var ju tolererad, så länge den var känd av myndigheterna.

Medan stigmates uttryck under 1700-talet sällan syntes syfta till en förändring hos den stigmatiserade, uppstod under 1800-talet en påtaglig reformiver i relation till den fallna kvinnan. Utpekande och offentlig skam användes under 1700-talet för att upprätthålla gränsen mellan kvinnor. Århundradet därpå växte en parallell diskurs fram, som i stället ville reformera den stigmatiserade. Reglementeringens rutiner för inskrivande i prostitutionsrullan och de regelbundna besiktningarna och begränsningarna av rörelsefriheten skapade en särskild klass. »Den prostituerade kvinnotypen» uppfanns som ett svar på behovet av att legitimera en samhällsordning där män hade rätt

till sex när helst de tarvade det, medan kvinnor idealt skulle förbli rena och oskuldsfulla och trogna sina äkta makar.

Den kvinna som registrerades och fick sitt namn inpräntat i reglementeringens rulla var per definition en prostituerad, under dygnets alla timmar och årets alla dagar. Reglementets krav och besiktningarna tjänade som återkommande påminnelser om hennes identitet och samhälleliga ställning. Något straff utgjorde det dock inte, även om skamstraffets effekter inbegreps mer eller mindre uttalat i de veckovisa vandringarna till besiktningsbyrån. Straff i form av böter eller fängelse användes mot de kvinnor som inte följde reglementet, som befann sig på fel plats under fel tid, som inte var lämpligt skamsna, som inte dök upp till besiktning och som på olika sätt gjorde sig bemärkta i offentligheten.

Kvinnor som registrerades vid prostitutionsbyrån var de som enligt myndigheterna försörjde sig på sexhandeln. Den ekonomiska transaktionen som en förutsättning för prostitution var en ny definition och förståelse av horan. Medan 1700-talet såg horan som någon som drevs av liderlighet och lust, blev horan under 1800-talet definierad som en kvinna som tog betalt för sina tjänster. Inte heller i det folkliga rättsmedvetandet hade horstigmat något med pengars inblandning att göra under 1700-talet. De kvinnor som drabbades var sådana som överskred gränserna för tillåtna sexuella uttryck. Och medan horor i 1700-talets Stockholm i somliga sammanhang ansågs som kvinnor som inte var kultiverade nog att dölja sina lustar – eller sin avsmak – med en mask av förfining, mild undergivenhet och väl avvägt, eggande motstånd, kunde 1800-talets prostituerade snarare anklagas för att bära en lögnaktig mask av falsk åtrå.

Samtidigt som ordet prostitution under 1800-talet definierades, ringades också kvinnorna in med hjälp av en enorm produktion av vetande. Inom flera vetenskaper strävade man efter att förstå och förklara de kvinnor som definierades som prostituerade. Någon motsvarighet fanns inte i 1700-talets Sverige. Inte heller omtalades

kvinnor som omgavs av rykten om horeri och lösaktigt leverne som ett överskuggande samhällsproblem. De genererade inga omfattande utredningar, inga experter, inga program, och krävde därför heller inga särskilda åtgärder utöver gängse straff. Parallellt kan man se en utveckling av den kommersiella sexualiteten från ett brott mot Guds lag till ett brott mot en förment kvinnlig natur.

Under 1800-talet kom horstigmats gränsbevarande funktion att bli explicit och formaliserad. Den gräns mellan ärbara och fallna kvinnor som under 1700-talet varit mer glidande och mindre definitiv, inskärptes och fick en fysisk avspegling i stadslandskapet. Under 1800-talet fick det förakt som speglas i 1700-talets hordiktning och bordellstormningar vetenskaplig språkdräkt. Är inte den prostituerade kvinnan egentligen en helt annan sort? »Den prostituerade kvinnotypen» framstod som en avvikelse från den normala kvinnan. Det innebar också att horan som idé i allt högre grad sammanföll med andra stratifierande principer, som klass och i viss mån ras. När den ideala, moraliskt högstående och närmast avsexualiserade kvinnan definierades som ett borgerligt ideal, skapades en »sexualiserad andra», mot vilken respektabiliteten kontrasterades. Den brittiska sociologen Beverly Skeggs visar i boken *Att bli respektabel* hur 1800-talets kvinnor från arbetarklassen och med annan hudfärg än vit användes som motbilder för att framställa en respektabel kvinnlighet förbehållen vita kvinnor ur medelklassen.³³² Teorier om den prostituerade kvinnans degenererade egenskaper hänförde henne till en mer primitiv tid. Hon kunde även liknas vid andra »raser», som man föreställde sig befann sig längre ner på utvecklingsstegen. Europeiska kvinnor i prostitutionen som tidigare rätt och slätt betraktats som horor, kunde nu beskrivas som besläktade med vad som ansågs vara primitiva kulturer, som nomader och hottentotter.³³³

Man kan konstatera att horan som kulturell fantasi i långa tider har fungerat som uppsamlingskärl för allt det som samhället för tillfället skytt. Många laster har förblivit förhatliga genom århundraden. Återkommande över tid i karakteriseringar av horan är ord som

»Thieving from a gentleman» av Elias Martin visar två kvinnor som vittjar fickorna på en utslagen man. Återkommande stereotypa representationer av kvinnan i prostitution är penninglystnad och tjuwaktighet.

betecknar opålitlighet, lättja och lättsinne. Andra tillskrivna drag varierar, och reflekterar antiteser till vad samtiden värdesätter eller betraktar som heligt. Om 1700-talet betecknade horan som ogudaktig, liderlig och lat, karakteriserades hon under 1800-talet snarare som mentalt eller psykiskt defekt, okvinnlig och girig. Medan horan under 1700-talet kunde vara vilken kvinna som helst som saknade moral, representerade hon under 1800-talet i hög grad den Andra. Medan 1700-talets krognympfer bröt mot en av Gud påbjuden lag,

bröt 1800-talets prostituerade mot en förment naturgiven kvinnlighet. Det speglar en samhällelig förändring där makten, sanningsanspråken och rätten att formulera det goda livet försköts från religionen mot naturvetenskapen, från Guds bud till naturens ordning.

Det är uppenbart att såväl prostitution i sig som det horstigma som sammankopplas med kvinnorna i handeln är föränderliga företeelser. Stigmat är vad jag skulle vilja kalla ett *versatilt stigma*. Det är oerhört anpassligt och ackommoderar sig ständigt efter nya kulturella och sociala sammanhang, efter nya lagar, värderingar och etablerade sanningar. Det är i hög grad sammanflätat med samhällets dominerande föreställningar om gott och ont, om hedervärt och föraktligt.

Horstigmats förmåga att anpassa sig efter nya förhållanden kan vara en förklaring till stigmats beständighet. Medan andra stigman kommer och går, består horstigmat – trots genomgripande samhälleliga förändringar som rör prostitutionens själva grundförutsättningar.

Men det förklarar inte varför det är så. Hur kan det komma sig att horstigmat är så anpassningsbenäget och segt? Svaret måste rimligen hänga samman med att stigmat genom århundraden har fortsatt att fylla en funktion. Om man i stället försöker identifiera vad i stigmat som trots anpassligheten förblir oförändrat över tid, kanske man kan finna några ledtrådar.

Det rigida stigmat

Den mest påtagligt beständiga aspekten av horstigmat är naturligtvis dess kvinnliga konnotation. Både handeln med sex i sig och det stigma som är förbundet med prostitution är tydligt könade företeelser. Även under 1700-talet, när hora främst var ett verb, lagstiftningen var relativt jämlik och ordet prostitution ännu inte användes, var horan ett skällsord med klart feminin prägel. I fallet med Lena Cajsa Bohman var rätten påfallande ointresserad av de namngivna män som den unga flickan angav. Under 1800-talet var det uteslutande kvinnor som registrerades som prostituerade och tvingades följa föreskrifter som begränsade deras rörelsefrihet och liv.

Idag lyfts ofta homosexuell prostitution fram i debatten, och i takt med att transsexuella blir mer synliga i samhället har deras relativa överrepresentation inom sexhandeln uppmärksamats. Stigmat drabbar också dem. Fortfarande är kvinnor emellertid i stor majoritet som säljare, och män i än högre grad i majoritet som köpare. Precis som prostitution tycks förbli en handel där huvuddelen av säljarna är kvinnor från underprivilegierade samhällsgrupper, förbli ordet hora ett feminint skällsord och stigma – och som sådant fortsätter det att påverka alla kvinnors livsrum.

Utmärkande är också det faktum att horstigmat är och förblir ett socialt stigma. Ingen är »född hora», det är inte ett stigma som är nedärvt och avläsbart på kroppen, det syns inte i födelsecertifikat eller anas i ett namn – även om det verkligen än idag finns barn i delar av världen som bokstavligen föds in i prostitution genom att fostras till sexuellt slaveri på bordeller.

Stigmat har alltid slagit ohyggligt hårt mot de kvinnor som har antagits förkroppsliga det, samtidigt som alla kvinnor direkt eller indirekt berörts. En rad förhållanden har historiskt sett ökat risken för att stämplas som hora: om du som kvinna rör dig på fel platser vid fel tillfällen, klär dig på ett sätt som provocerar, skrattar för högt, tar för mycket plats, uttrycker din mening, om du syns eller hörs i offentligheten, om du är ogift, om du har ett sexliv – och omvänt: om du nekar någon sex.

Socialpsykologen Gail Pheterson lyfter fram det faktum att en rad förhållanden som inte har något att göra med vare sig sexualitet eller sexuellt beteende över huvud taget idag också ökar risken för att drabbas av en horstämpel – som att ha en gruppidentitet som arbetarklass, att vara överviktig, svart eller judisk, att vara fränskild, fattig eller utsatt för våld.³³⁴ Att lägga identitet som romsk, asiat, östeuropeisk eller sydamerikansk kvinna till listan som gäller nordeuropeiska förhållanden framstår knappast som någon överdrift.

Sammanfattningsvis kan man konstatera att låg status och främlingskap alltid har inneburit en förhöjd risk för att drabbas av

horstigmat – men också för att faktiskt hamna i handel med sex. Det är ett faktum som återspeglas i material från vitt skilda geografiska rum och historiska epoker, såväl historiskt som i vår samtid.³³⁵ Samtidigt har kvinnor genom att framhålla andra värderade grunder för sin identitet och sociala ställning klarat sig undan flera aspekter av horstigmat. Lena Cajsa Bohman var sannolikt hjälpt av sin samhällsställning både som borgardotter och som ingift adelsfru, och Lovisa von Plat kunde påräkna skydd från högt uppsatta adelsmän.

Horstigmat verkar för att upprätthålla en gräns mellan kvinnor. Var gränsen dragits har alltid varit beroende av andra stratifierande principer än kön – som klass, ras och etnicitet, men också av rumsliga och tidliga aspekter, av beteenden och rörelsemönster, och inte minst av nätverk och sociala sammanhang. Det har bidragit till stigmates upprätthållande.

Men stigmates kraft består också, vill jag påstå, i dess förhandlingsbara aspekt. Horstigmat är ofta, men inte alltid, en fråga om utpekanden och attribuering, om beskyllningar, förnekanden och försvar. I 1700-talets stad var det en vardaglig realitet som alla kvinnor hade att förhålla sig till. Den som drabbades av anklagelser eller misstankar tvingades försvara sig, inför rätten eller inför uppretade grannar. De anklagade anlidade vittnen som kunde gå i god för deras ärliga vandel, deras kärlek till maken, deras gudfruktighet och skötsamhet. Maria Christina Kiellströms, alias Ulla Winblads, livslånga kamp för att svära sig fri från stigmat, samtidigt som hon själv använde det mot andra kvinnor för att förgäves positionera sin egen person som respektabel, är en historia med många paralleller i skilda sekler. Ett sådant försvar upprätthöll horstigmates styrka, där allt som var föraktligt förknippades med horan: oärlighet, svekfullhet, otro, gudlöshet, tygellöshet och vårdslöshet.

Samtidigt kan horstigmates kraft sannolikt påräknas det faktum att det också kan ha kapaciteten att underordna alla andra stratifierande principer. De kvinnor som under 1700-talet upptogs som mätresser vid hovet eller hade en annan samhällelig ställning initialt klarade

sig undan både lagar, förordningar och ett liv i stadens marginal, men kunde ådra sig ett hat som tog sig uttryck i groteska visor och en urban folklore som symboliskt släpade dem i smutsen. Hora var hora, oavsett utanverk, sammanhang och den betalande mannens status.

Historien igenom är det kvinnorna som har fått bära horstigmats skuld och skam, det är kvinnorna som har blivit utsatta för allt från misstro och förminskning till förtryck, hat, hot, våld och död. Det är mot kvinnorna som myndigheternas ingripanden har skett och det är dem som allmänhetens fördömanden har drabbat.

Det aktualiserar en annan bestående aspekt av horstigmat: männen/köparna förblir oberörda. Horstigmat fäster vid den säljande parten, som oftast är en kvinna, som en identitet, medan mannens roll i sexhandeln genom århundraden har förblivit en handling utan förankring i hans historia eller framtid.

Vilka köparna genom historien varit är inte alldeles enkelt att ta reda på. I den här boken har en mängd män, både anonyma och namngivna, passerat revy. Det är män från alla klasser och samhällsstånd – båtsmän, drängar, lakejer, sjöman och bodbetjänter likaväl som fabriksägare, grevar och baroner framträder som stamgäster hos stadens kopplare och som tillfälliga besökare i staden på jakt efter nöjen. Lena Cajsa Bohman vittnade om deras köpslående och vanor.

Men det faktum att de manliga köparna är fler än de kvinnliga säljarna är inte skälet till att horstigmat är ett kvinnligt stigma. Det är precis tvärtom. Horstigmat är skälet till att prostitutionen har flest kvinnliga säljare och nästan uteslutande manliga köpare. Stigmats styrka, ihärdighet och anpasslighet är skälet till att prostitutionen lever vidare. Det faktum att den kvinnliga sexualiteten i århundraden har hållits i schack med horstigmat, samtidigt som män i alla tider har reserverat ett manöverutrymme för sig själva och sin egen sexualitet, har skapat behovet av en avgränsad grupp kvinnor som kan möta det behov som en asymmetrisk fördelning av rätten att leva ut sin sexualitet gett upphov till. Stigmats enständiga fokus på den säljande

kvinnan och osynliggörandet av den köpande mannen har bibehållit den ordningen.

Horstigmat upprätthölls under både 1700-talet och det följande århundradet genom såväl institutioner som genom diskurser och enskilda praktiker. Bakom varje reproducerande akt fanns emellertid en människa: någon som instiftat lagar och förordningar eller som praktiserat dem, någon som formulerat en »sanning», någon som valt att peka finger, håna, anklaga eller angripa. Ett stigma är naturligtvis aldrig något självgenererande system. Det både skapas, upprätthålls, transformeras, förstärks och bryts ner genom människors ageranden. Vilka var då de människor som underbläste horstigmat i 1700-talets stad?

Horstigmat upprätthölls av ett brett spektrum av människor, från kvinnor i samhällets marginal som försökte avhända sig hor-anklagelser genom att själva peka finger, och män som reciterade hordikter, till rätten som utfärdade domar och präster som predikade om synden och genomförde skriftning av dömda horor. Horstigmats upprätthållande mekanismer återfanns kort sagt i alla samhällsskikt och av både män och kvinnor.

Två aspekter är dock otvetydiga:

- De som drabbades av horstigmat var uteslutande kvinnor.
- De som till den absolut största delen upprätthöll horstigmat var män.

Såväl skvaller och förtal som våld och upplopp har till största delen genomförts av en manlig del av befolkningen. De härrörde från olika samhällsklasser, men rörde sig ofta i samma stadsrum som de drabbade kvinnorna. De var militärer, båtsmän, hantverkare, gesäller men också hantverksmästare, kämnärer, skrivare, handelsmän, grevar och baroner som åt och söp och umgicks i stadens offentliga rum. Det var också män som reciterade skändliga visor om namngivna horor i staden, och det var män som uppviglade andra män till att storma horhus, vandalisera kvinnornas hem, misshandla och förnedra.

Under reglementeringen hundra år senare var det i hög utsträckning män från alla samhällsklasser – synbarligen ofta sexköpare – som angav kvinnor till prostitutionsbyrån i Stockholm. Det var också män ur högre sociala strata – läkare och politiker – som drev fram prostitutionens reglementering med argument som fastslog mäns rätt till vissa kvinnors kroppar och, på samma gång, nödvändigheten av att hålla dessa kvinnor bokstavligt och bildligt åtskilda från männens egna fruar, döttrar, systrar och vänners kvinnor. De nya sanningarna om den kvinnliga naturen och föreställningarna om horan som en särskild sorts kvinna som formulerades under 1800-talet genererades också de från män med makt, myndighet och omfattande inflytande.³³⁶

Det är också män som i alla tider har stiftat lagarna som reglerat den utomäktenskapliga sexualiteten, och det har långt fram i tid uteslutande varit män som dömt i rättsfall som rör illegal sexualitet. Det var män, närmare bestämt klockare, som oftast under 1700-talet angav »horor» för rätten, och det var också män som drev spinnhus och manliga direktörer och vaktmästare där som pryglade upproriska spinnhuskvinnor.

Det betyder naturligtvis inte att alla män historien igenom medvetet konspirerat mot kvinnor genom att upprätthålla horstigmat. Precis som det sannolikt globalt och historiskt sett är en minoritet av alla män som någonsin köpt sex, är det en minoritet av alla män som någon gång gjort sig skyldiga till stigmatiseringens mest påtagliga och obehagliga praktiker, som ärekränkning, hot, våld och övergepp. Historien igenom har det funnits män som förälskat sig i och högaktat enskilda kvinnor som av samhället stämplats som horor. I 1700-talets Stockholm kunde den unga kvinnan Lena Cajsa Bohman, som bekant en rad illegala förbindelser med män, gifta sig uppåt i samhällshierarkin. Det är möjligt, kanske också troligt, att hennes äktenskap, som många andra förhållanden vid denna tid, främst var en praktisk överenskommelse. Huruvida maken Hasenkampf behandlade henne väl vet vi inte. Men vi kan anta att det också alltid funnits män som försvarat kvinnor mot misogyni och orättvisor, som

stått upp för vänner och släktingar och älskades mänskliga rättigheter. Och sannolikt har det i alla tider funnits män som betalat för sex och i mötet upplevt något helt annat än förakt eller makt: ömklighet, svaghet, rädsla, kärlek, beundran, tröst. Vi skulle kunna hitta en mängd historiska och samtida exempel på kvinnor som i förhållande till sexköparen känt något helt annat än förnedring: överlägsenhet, styrka, förakt, lust, hat, medkänsla, tacksamhet, trygghet eller bara uttråkning. Och tveklöst finns oändligt många ögonblick i historien då kvinnor har använt horstigmat mot varandra.

Men alla dessa disparata händelser, upplevelser och erfarenheter ogiltigförklarar inte det faktum att det finns ett ovedersägligt mönster. Kön är den avgörande faktorn när horstigmat upprätthålls.

Och ändå: När horstigmat tas upp till diskussion idag utmålas det mycket ofta som ett resultat av feministiskt motstånd mot porr och prostitution. Prostitutionsmotstånd länkas samman med högerfundamentalism och ett totalitärt samhälle, det beskrivs som konservativt och sexualfientligt, till och med besläktat med mosaik lag. Utifrån den logiken blir feminister eller radikalfeminister de som skapar och upprätthåller horstigmat – och horstigmat framstår som ohistoriskt, som en närmast ny uppfinning. Det är en anmärkningsvärt märklig förvandling.

Medan 1970-talets tidiga uppmärksammande av horstigmat betonade kvinnornas rättigheter inom prostitutionen och de svåra omständigheter många levde under, har 2000-talets debatt snarare utvecklats till ett försvar för prostitution som sexuell frigörelse, som en läggning eller som ett lukrativt och smart karriärval.³³⁷ Att använda horstigmat i det 21:a seklet tycks ha reducerats till att betrakta någon som offer för omständigheter man inte råår på – och därigenom som svag och oförmögen att ta hand om sig själv. De som skapar och upprätthåller horstigmat är – enligt flera sexualradikalt präglade debattörer, aktivister och forskare – feminister och prostitutionskritiker. De framstår i den kontexten som en privilegierad och självsvåldig grupp, som knåpar på sina teoribyggen långt ifrån verkligheten och låter

sina världsfrånvända ideal och missunnsamhet ligga till grund för förnekandet av den prostituerades rättigheter. Horstigmat är ur det perspektivet en feministisk produkt. Prostitutionskritiker är moralister, förnekare av det »dionysiskt vilda och extatiska». Av rädsla för den rebelliska, upproriska horan vill man rätta in henne i ledet. Den egentliga feministen är i stället den prostituerade kvinnan – normbrytaren som lever ut sin sexualitet utan moralistiska begränsningar, hon som skapar sina egna regler i en patriarkal värld, är smart och stark nog att tämja männen och ta betalt för de tjänster som andra kvinnor ger bort gratis. Till och med de mest brutala uttrycken för horstigmat – hot, våldtäkt, misshandel, mord – kan utifrån den logiken förstås som feministernas fel, även om handlingarna i sig utförs av män och inte sällan just av sexköpare.

När feminister beskriver kvinnorna i sexhandeln som offer skapar de enligt den sexradikala logiken i samma stund en verklighet som gör kvinnorna sårbara och mottagliga för förtryck och övergrepp. Det är enligt min åsikt en horribel övertolkning av språkets betydelse för varandet.

»Den språkliga vändningen» inom humaniora under 1900-talet brukar få beteckna den filosofiska insikten att språket i hög grad sätter ramarna för vad som är möjligt både att uttrycka och att föreställa sig. Diskurser – ansamlingar av postulat, vedertagna sanningar och tal kring ett specifikt ämne – hamnade i samband med denna kursändring i fokus för mycket av den humanistiska och samhällsvetenskapliga forskningen. Kunde något över huvud taget existera utanför språket, utanför diskurserna?

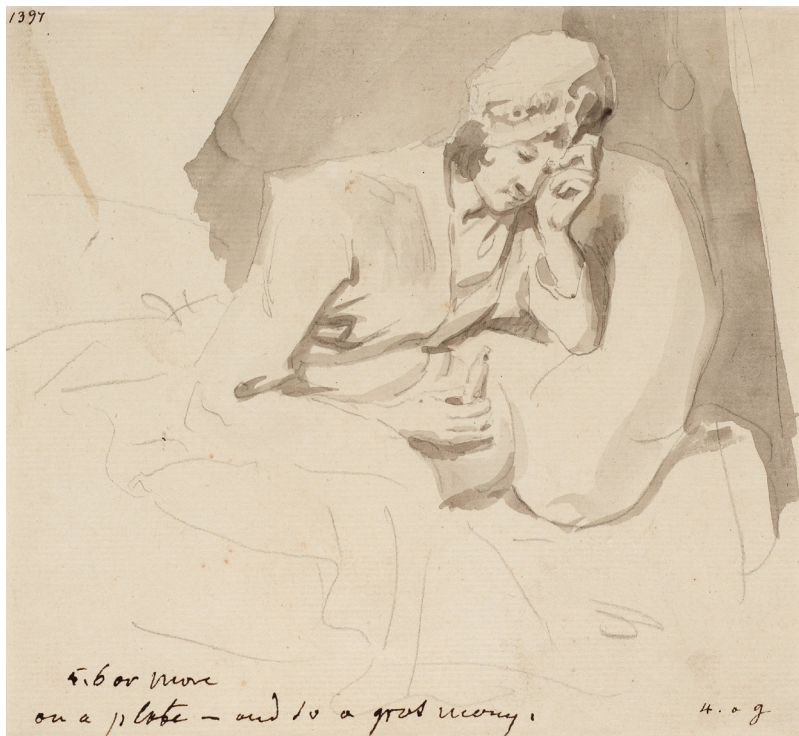
Bland sexliberala forskare, legaliseringsförespråkare och aktivister tycks teorin ha tagits ett steg längre. Språket inte bara sätter gränser för tänkandet, det har också förmågan att frambesvärja en verklighet som inte finns, eller rättare: genom att välja sina ord vid beskrivningar av verkligheten kan man också styra den. Så länge man inte rubricerar en kvinna i prostitutionen som ett offer, blir hon heller inte det. Att kalla någon ett offer blir med en sådan förståelse av ordens makt det

mest kränkande man kan utsätta en människa för, och att ifrågasätta valet att prostituera sig framstår som feministiskt kontraproduktivt, rent av oförenligt med den mänskliga rätten till autonomi.³³⁸

För de kvinnor som drabbas av verkligt omyndigförklarande genom att tilldelas en oönskad offerroll är det naturligtvis ytterligt kränkande. Men att tillskrivandet av en offerroll skulle vara ursprunget till andra yttringar av horstigmat är inte bara fullständigt historielöst och könsblint – det är också falskt. Horstigmat har långt djupare rötter än så. Det är äldre än den organiserade prostitutionen. Framför allt är det långt äldre än det organiserade motståndet mot prostitutionen, och det har via en mängd officiella och inofficiella metoder skapats och upprätthållits mot kvinnor och av män – inte sällan av män som själva köpt prostituerades tjänster. Trots det utmålas feminister som bekämpar prostitution som de som förvandlar kvinnor i handeln till viljelösa objekt och försvarslösa offer.³³⁹

Frågan om prostitutionens inneboende skadlighet eller frigörande potential är central för i stort sett all västerländsk nutida debatt om sexhandeln. Diskussionen om prostitutionen som samhällsfråga rör främst de konsekvenser den får på ett individuellt plan. Är kvinnan i prostitution ett offer eller en rebell? En skötsam, affärsmässig arbetare eller en vilseledd stackare? Är det prostitutionen i sig eller det stigma som fäster vid handeln som får en stor andel av säljarna att må dåligt, att missbruka droger, att exponeras för hot och våld?

Medan samhället tidigare stod i centrum för både diskussion och lagstiftning har fokus nu förskjutits till den enskilda individens val och välmående. 1700-talets hantering av horsbrotten handlade om att minimera antalet utomäktenskapliga barn och avskräcka både kvinnor och män från synd. Lena Cajs Bohman och andra som liksom hon lät sig kopplas samman med främmande män sågs främst som liderliga personer som begick kriminella handlingar i brott mot en av Gud påbjuden lag. 1800-talets reglementering syftade till att minimera smittspridning, skapa ordning och dölja prostitutionens synliga delar. Prostitution sågs snarast som en lösning, men blev ett

Elias Martins teckning av en kvinna i sängen med nedslagen blick är förmodligen utförd under konstnärens första Englandsvistelse 1768–80. Längst ner på bladet står: »5 [pounds]. 6 [shillings] or more on a plate – and do a good money». Troligen syftar det på betalning för sexuella tjänster.

ordnings- och hygienproblem när kvinnorna bröt mot reglementet – och mot vad som ansågs vara den kvinnliga naturen.³⁴⁰

Från Gud via Naturen till Jaget, således. Mot bakgrund av tesen om att horan i alla tider har fått representera de värsta lasterna och brotten mot det allra heligaste är det en intressant utveckling.

Symtomatiskt nog har begreppen prostitution och hor på samma gång fått en utvidgad mening som saknats längre tillbaka i sexhandels historia. Verbet »prostituera» har närmast blivit liktydigt med att ge avkall på sina principer. Enligt Nationalencyklopedin betyder prostitu-

tion utbudande av sexuella tjänster mot betalning, men används också i överförd betydelse när »någon är beredd att göra avkall på sina ideal för att vinna kortsiktiga fördelar».³⁴¹ Prostitution har blivit synonymt med att sälja sig själv; att bryta mot sina egna principer och göra våld på sitt jag. Sammansatt med andra begrepp får ordet andra betydelser med starkt negativ laddning. En »mediehora» är någon som till varje pris fläker ut sig i pressen, en »klickhora» söker bekräftelse på nätet.

Samtidigt som fokus i debatten kring prostitution förskjuts från samhället till individen, tycks alltså horstigmat återigen anpassa sig. Precis så som horstigmat tidigare i historien har följt etablerade sanningar och värderingar, anpassar det sig i vårt 21:a sekel efter nya ideal, nya gränser och nya tabun. Den huvudsakliga anklagelsen mot horan är inte längre att hon bryter mot Guds bud eller att hon är en onaturlig kvinna – utan att hon schackrar med sitt samvete och bokstavligen säljer sig själv. Det är en förändring som är avläsbar inte minst i det »försvar» som självständiga eskorter uppreser för sin verksamhet. Det grundar sig ofta i den egna erfarenheten av kontroll, av makt gentemot köparen eller om egen lust i handeln.

Är horstigmat då på väg att transformeras till ett stigma reserverat främst för dem som inte definierar sig som frigjorda aktörer på en fri marknad – smarta entreprenörer som tar betalt för att leva ut sina egna lustar eller som representanter för en sexuell minoritet?

I en tid där ordet »offer» i allt högre utsträckning förknippas med eftergivenhet, svaghet, oförmåga och brist på agens, som en motsats till subjekt eller aktör, ligger det nära till hands. När horstigmat innebär en anklagelse om att man sålt sitt jag blir det viktigaste att påpeka att man säljer en tjänst och inte sig själv, och att jaget förblir orört av den handeln.

Det är angeläget att lyfta enskilda individer ur prostitutionshistoriens mörker, både för att bidra till en mer komplex bild och för att lyfta mänskligheten hos dem som drabbats hårdast av horstigmat. Lena Cajsa Bohmans fall ger oss få ledtrådar till hennes val. Skälen för att närma sig en stigmatiserad identitet kan mångfaldigas: Från

tvång, ekonomisk desperation, självskadebeteende eller destruktivitet till spänningssökande och nyfikenhet och allt däremellan. För många är det en mer eller mindre desperat utväg ur fattigdom och trångmål. För ett litet privilegierat fåtal är det ett äventyr eller en sexuell upptäcktsresa från vilken man kan återvända när helst man önskar. Så har det sannolikt varit historien igenom.

Men det individuella perspektivet får inte göra oss blinda för strukturerna.

Sociologen Ulrich Bech har påtalat att vi idag tenderar att söka personliga svar på generella problem.³⁴² Om frågan förblir hur prostitutionen i sig påverkar de säljande kvinnorna, kommer vi även fortsättningsvis att få motsägelsefulla svar och en debatt där man försöker ogiltigförklara motståndarens argument. Kvinnor med positiva erfarenheter av sexhandel hävdar att de förnekas tillträde till debatt och medialt utrymme. Andra kvinnor, med negativ prostitutionserfarenhet, hävdar att det är deras röster som inte får komma fram. Forskare som intervjuar självidentifierade sexarbetare kommer att fortsätta hävda att stigmat ligger i ogiltigförklaringen av deras fria val. Forskare som arbetar med de kvinnor, barn och män som farit illa i handeln kommer alltså att hävda att prostitutionen i sig bryter ner individen och får negativa konsekvenser för relationen både till jaget och till andra. Forskare utan egen erfarenhet av sexhandeln kommer även fortsättningsvis att bemötas med argumentet att de inte har mandat att uttala sig och att prostitution är en sak mellan säljaren och köparen som inte angår någon annan.

Det är fel. Prostitution angår alla kvinnor – och alla män. Det är horstigmat omsatt i praktik, och som sådant har det inverkan på allas våra liv. Såväl prostitution som horstigma måste förstås som de samhälleliga fenomen de är. Prostitutionen existerar aldrig bara i sig själv. Den uppträder inte i ett kulturellt och socialt vakuum – och kommer aldrig att göra det. Frågan är därför inte bara, och kanske inte ens främst, vad horstigmat gör med säljaren, och huruvida det i sig är kränkande och nedbrytande att ta betalt för sex eller inte.

Frågan borde också vara: Vad gör horstigmat med samhället? Hur inverkar prostitution på allas våra liv? Hur laddar den stadsrum med mening och hur påverkar det mäns, kvinnors och barns möjligheter att röra sig såväl geografiskt som socialt? Vad gör prostitution med mäns homosociala relationer? Med arbetsplatser, konferensresor och rum för beslutsfattande? Hur inverkar laglig prostitution på uppväxande pojkars syn på kvinnor, på lust och längtan? Vilka signaler ger den till flickor och unga kvinnor angående deras kroppar och kön, sexualitet och begär? Hur påverkar den relationen mellan könen i vardagen, i förhållanden och i singelliv?

»Hora» är inte en egenskap, lika lite som »offer» är det. Det är inte en personlighetstyp, ett själsanslag, ett karaktärsdrag eller ens en handling.³⁴³ »Hora» är ett kollektivt skapat och ihärdigt upprätthållet stigma, som vidmakthåller kyskhetsidealet för den ena hälften av mänskligheten och föreskriver skilda moraliska regelverk för män och kvinnor. Det håller liv i den föråldrade könsstruktur som ligger till grund för prostitutionen – och prostitutionen i sig institutionaliserar horstigmat, bekräftar dess grundteser och reproducerar en sexualmoral som säger att kvinnor inte har samma begär som män, att män skiljer på kärlek och sexualitet, att de har större behov av omväxling och att de, om de inte får utlopp för sina böjelser, kan ta till våld eller ge sig på kvinnor som hör hemma på den »andra sidan» om horstigmats gräns.

Prostitutionen i sig både legitimerar och reproducerar horstigmats dogm genom sin könsmässiga snedfördelning mellan köpare och säljare. Den insikten fråntar inte kvinnor agens. Det betyder inte att kvinnor i prostitution är passiva offer. Det motsäger inte det faktum att kvinnor i alla tider och av vitt skilda och många gånger fullt begripliga, rationella skäl själva aktivt valt att ta betalt för sexuella tjänster. Men det betyder att det inte har varit och inte heller idag är en rebellisk, upprorisk akt. Prostitution är inte en subversiv handling. Det är att gå med på horstigmats spelregler och göra dem till sina – och på samma gång reproducera dem.

Horstigmat föregår prostitutionen.

»Tillslage» av Elias Martin från okänt årtal visar hur paltar stövlar in i ett hus och griper »lösa kvinnor» i färd med att räkna förfjänsten. Lyktor i männens händer tyder på att det är natt, och den omkullvräkt stol visar på det tumultartade gripanet.